

BOSZORKÁNYHIT ÚTJA

GENEZIS

A M. KIR.
FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
PÁLYADÍJÁVAL KITŰNTETETT
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNY

ÍRTA:

Dr. HAÁSZ IMRE

MISKOLCZ
STAMBERGER MÁRKUS KÖNYVNYOMDÁJA
1925

ELŐSZÓ

Egyik esztétikusunk az előszót szellemesen a rossz pénzhez hasonlítja, melyet mindenki szeret kiadni, de senkisémet elfogadni. Minden író szeret előszót adni művéhez, de kevés olvasó vesz annyi fáradságot, hogy végig is nézze azt. Pedig ez az a hely, ahol az író, ki az objektivitás kényszerűsége miatt műve egész folyamán háttérbe vonul, beszélhet önmagáról, műve létrejöttének okairól, melyek impulzust nyújtottak, hogy gondolataival a nyilvánosság elé lépjen és körülményeiről, melyek irányt vágnak vagy a szülés folyamatánál jelen vannak. Ép ezért én az előszót igen fontosnak tartom elmondani, hogy megadjuk a világrajött gondolatoknak mintegy intrauterin életrajzát.

Hogy miért választottam értekezésem témájaként a *boszorkányhitet*, a bevezetésben mondom el. Itt ismertetnem és védenem kell álláspontomat, hogy épen úgy Írtam meg, ahogy megírtam. Tudni kell, hogy a történetírók közt általában két felfogás uralkodik; vannak intenzív szellemű írók, kik a munkaköröket oly élesen differenciálják, hogy az összes erőt egy pontra koncentrálhassák. A történelemnél azt hangoztatják, hogy csak egy kort lehet és kell becsületesen megismerni, egy ponton kell lefűrní s mindig nagyobb és nagyobb átmérőjű terület horizontjai bontakoznak ki a szemlélő előtt. De vannak extenzív szellemű írók is, kik ezt vallják: a történelmi megismerés célja a fejlődésnek, az első és utolsó életfunkciónak, a változásnak meglátása. Ennek eléréséhez nem elegendő egy kor ismerete.

Nehéz választani a kétféle felfogás közt. Az első kutatási módszer előnyösebb a másiknál, az bizonyos, de nem alkalmazható mindig. Ha elfogadjuk a fejlődés gondolatát, már pedig el kell fogadni, akkor a történelmi élet alakulása rétegződés, kor koron, kultúra kultúrán úgy fekszik, mint geológiai réteg geológiai rétegen. Egy kort megismerni nem lehet, ha legalább a közvetlen előzőt s a nyomban fellépő új kort nem ismerjük

ép oly alaposággal s nem tanulmányozzuk ép oly megértéssel és szeretettel. Kivételt képez talán csak az első kor, a magyar történelemben az Árpádkor, melynek akadtak is kiváló specialistái (Pauler Gyula, Erdélyi László), de más kor nem tud felmutatni ilyen művelőket. A második, a tematikus módszer kevésbé biztat oly fényes eredménnyel s sokkal fáradságosabb, mert a hatalmas terület, jóformán a végtelen idő, melyet az ember befutott a homo atavustól a homo sapiensig, messzelátó tekintetet és súlyos izmokot követel. Én az utóbbit választottam. Ennyit eljárásom igazolására.

Nehéz feladat állott előttem. Az adatoknak nagy tömegéhez eleinte nem is mertem hozzányúlni. Nyers massa, de mely minden ízében mindennél igézőbbben vonzott s amikor először lebbentettem fel a fátyolt róla, úgy jártam, mint a népmesék szakácsa, ki a kásafőzést megindítja, de elállítani nem tudja. A „divide et impera“ elvet könnyebb volt kimondani, mint megvalósítani. Probléma probléma után támadt fel, megoldást követelt és erőszakosan kellett elvágni a fonalat, hogy végre szabadon uralkodjam felettük. Ezért választottam egyelőre csak egy kérdést, a *fejlődést*, mely mindennél érdekesebb, fontosabb és eddig ismeretlenebb volt. Sok más kérdést is le kellett tárgyalnom, melyek látszólag nem tartoznak az anyagba s valóban túl magas állvány módjára elfedik magát az épületet is, de a figyelmes szem észreveheti, hogy azok szerves összefüggésben állnak egymással. Jelen esetben ezek. mint a római jog receptiója, a királyi szék betöltése az Árpádkorban csak állványul szolgáltak, de eltakarítani utamból nem lehetett. Ha ismert elméletek és felfogások képezték volna azt, bátran szétbonthatnám, de ezeket én magam emeltem, hordtam össze szemről-szemre s már kegyeletből is meghagyom, de szükségből is, hogy lássa az olvasó, miképen jutottam el ahhoz a ponthoz, ahol a történetíró megáll, végigtekint a megismert területen s végrehajtja a legeszményibb hivatást, az axiológiai műveletet, a bírói funkciót, ítéletet mond. „We are not judges, still less advocates, but merely inquirers“ mondják sokan, de helytelenül. Ez nem feladata, de kötelessége a történetírónak, mely elől kényelemből vagy opportunitásból megszabadulni nem illik. Így látom a középkor embereit tisztázottan egy nyomasztó, hamis és rosszhiszemű vád alól, mert ők nem éltek sötétségben, idealisták voltak és sokkal inkább gondolkoztak humánusabban, mint a humanistának indúlt, szabadelvűnek tartott újkor emberei.

Legyen szabad végül kedves kötelességemnek eleget tenni, hogy hálámat fejezzem ki a szegedi egyetem nagynevű professorainak, névszerint: dr. *Erdélyi László* egyet, tanár úrnak, a magyar história hatalmas művelőjének s a magyar diákság lelkes mesterének; továbbá dr. *Hermann Antal* és ©r. *éftÜarót Károly*

Dr. Haász Imre.

egyet, tanár uraknak azért a jóságos érdeklődésért s hasznos útmutatásért, mellyel annyiszor segítettek munkámban.

Szikszó, 1925 július 15.

BEVEZETÉS

Felix, qui potuit rerum cognoscere causas.
(Vergil. Georg II. 490)

A történelemtudomány filozófiai jellegéből következik ama tény, hogy szellemi életünk fejlődésének minden fázisában szigorúan alkalmazkodik a maga korának domináló bölcseleti rendszereihez s nyomozó módszerének, hivatása felfogásának és értékmérő normáinak változása igen érzékenyen tünteti fel a mindenkori filozófiai áramlatok kavargását. A legutóbbi idők történeti kutatásainak módszertani s ismeretelméleti bázisa még *Aristoteles* tanítása, mely szerint főismereti forrás az intellectus, hova érzékszerveink által jutnak be az ismeretek. Nihil est in intellectu, quod antea non fuerit in sensu. A középkor scholasticusainak aristotelesimádata (Aristoteles: iste sol erat) eljuttatta e tant az újkor racionalistáihoz (Des Cartes. Locke), majd szélső formájában a szenzualisták útján igéül hirdették Comte s tanítványai, továbbá a materialista írók. Láta azonban mindenki, hogy vannak jelenségek, melyek a metafizika körébe esnek s megfejtésük parapszichológiai ismereteket is követelnek, ezekről tudomást nem venni, lehetetlen. Epen a kulturtörténelem érezte fontosságát, hogy igyekezzék rekonstruálni a múltat halottaiból feltámasztó nagy munkájában az előbb említett területeket hasító hitéleti problémákat. Erre kitűnő példát adott a *boszorkányperek* története. Ezekre is figyelmet kell fordítani a hisztórikusoknak, annál is inkább, mivel ma, az átélt materiális válság után a transcendens problémák, az okkult jelenségek újból az egyetemes érdeklődés gyújtópontjában állanak. És e célból „minden hitet — meg kell látni, meg kell becsülni és értetni — ha még oly egyszerű és szegényes, ha még oly gyermekinek és naivnak látszik s ha mindjárt az ízléstelenség határvonalán áll is“ — mondja a híres francia anthropologus, Ouatreffages.¹

¹ Id. Freud: Totem és Tabu művében.

Foglalkozott is ezzel majd minden nemzet a maga sajátos szellemének megfelelően, de főképp a miszticizmushoz hajló germán mutat fel aránylag gazdag irodalmat. Annál kevesebb történt nálunk, noha Szilágyi már vagy ötven évvel ezelőtt felhívta ezekre a történetírók figyelmét. (Századok 1881.) Néhány adatközlés történt csupán különféle lapok hasábjain, egyszerűen egyetemi kollégiumban is bemutatták, több művelésről nincs tudomásunk. Jelentős lépés volt azonban, midőn Komáromy kiadta 1910-ben a boszorkányperek *oklevéltárát* rövid előtanulmánnyal.¹ — A gyűjtemény nem teljes, főleg hiányos a dunántúli s a palóc vidékekre,² a magyar néphit legérdekesebb területeire, mindamellett igen jelentős, mert most már hozzá lehet fogni azoknak feldolgozásához.

Nem szándékozom a jelen értekezés hasábjain megírni a boszorkányperek teljes történetét, részben mivel ezt általános, európai szempontból elolvashatja bárki a külföldi szakirodalomban,³ részben meg azért sem, mert jelen esetben speciálisán a magyar perek érdekelnek, itt pedig olyan feldolgozatlan anyag uralkodik, hogy csak egy rendszeres tanulmányvázlathoz is nagyobb könyv terjedelme szükséges. Hanem: igyekszem néhány általam vagy más által meglátott, de meg nem magyarázott kérdést felvetni, megvitatni s ha lehetséges, az eredményt bemutatni a magam elgondolásában.

I. FEJLŐDÉSTAN.

Megértésül a következő általános szempontokat kell előrebocsátani: a vallás minden kultúrának lényeges és organikus alkat-eleme. Egyivású az emberiség történelmével. Láttá annak megszületését, elkísérte végtelennek tűnő pályáján s ravatalánál is méltó helyet követel majd. — *Polemos panton men patér esti, panton de basileus* — mondta Herakleitos. Az életegység mint őspincipium részekre hasad, differenciálódik s e parciális elemek újból egymásba fonódnak, integrálódnak. Az anyag fokozódó integrációja és a szellem fokozódó dissipációja (Spencer) egyetlen és örök törvénye az életnek, legyen az valamely egyszerű, parányi sejt primitív megnyilvánulása vagy

¹ Komáromy Andor: Magyarországi Boszorkányperek oklevéltára. Bpest. 1910

² Századok 1913. (Dr. Déisi Imre)

³ Soldans Geschichte der Hexenprocesse. Neu Bearbeitet von Dr. Heinrich Hepp. Stuttgart 1680. Ennél is jelentősebb Hansen: Zaurberwahn, Inquisition u. Hexenprocesse im Mittelalter és Quellen und Untersuchungen für Gesch. des Hexewahne művei.

az okos észnek tudatos, komplikált funkciója. „Az egység magától szétválík, hogy ismét egyesüljön mint az ijjenek és lantnak összhangja.“ Így jön létre az Én és a Nem Én; annak zárt egysége s ennek nyílt végtelensége tátongó hasadékot szült, előidézte a struggle for lifeöt, az ember elveszteni látszott tájékozó képességét. Utat jelölt a filozófia s minden tudomány úgy és akkora mértékben, ahogy s amennyiben rendelkezik bölcséleti tartalommal. Így állított fel a vallás két szellemet, a jót és rosszat, szentet és bünöst, az egyik fenn a magasban, a másik lenn a mélyben s közöttük fekszik a világ, az Én, a harc színpadja. Minden vallásos életnek ez a lényege, míg attribútumai az okok egész szövevényétől függnnek. Az üres álmok, a magába mélyedés, az „Insichselbstversenken“, a vallásos közöny s csak rituális érdeklődés, majd bölcséleti tartalom stb. változatos skáláján hullámzik a lélek.

Az emberiség történelme a különféle kultúráknak complexuma s minden ily kultúra zárt, önálló egészet képez. Születik, fejlődik, elaggul és meghal, de születésében rátámaszkodik az előbbi korra s halálakor örökséget nyújt a rákövetkezőnek, legtöbbször bomlasztó miazmát. Ez a fejlődés biogenetikai alap-törvénye. (Ellenkezően ír Spengler nagy port felvert, arányaira is hatalmas művében.)¹ Egység — ezt hirdeti minden kő a föld mélyében és ezt vallja minden kultúrjegy szellemi életünkben. Az élet folytonossága meg nem szakad, kezdettől van és örök-kétig léssen. Akaratlanul is látjuk a távoli kultúrák kapcsolatának szép szimbólumát, ha Bretagneban járunk.

Franciaországnak e legjobban kicsúcsoló félszigetét felkeresve sok régi emléket látjuk a neolith kor legvégének, mikor már-már átjutunk a fémek korába. Monumentálisak a dolmenek, menhirek és cromlechek; hatalmas, sokszor 22—25 méter magasra nyúló épületek, melyek lakhelyet nyújtottak a holtaknak, vagy templomául szolgáltak az isteneknek. Van egy ilyen menhir Dól városkától délkeletre, kilenc méter magasan a föld színétől, titokzatos, misztikus monumentuma az őskornak, rég letúnt kultúrának itt felejtett, megkövesült jegye, s rajta keresztfa Krisztussal. Íme két világ egy kövön! A pogány neolithicum így ölelkezik össze a keresztény újkorral. Réteg-rétegen.

Így érthető meg, hogy nincs kultúra, mely ne rendelkezne archaikus, előbbi rétegből átesett, csökevényes, eltorzult formájú

¹ O. Spengler: Der Untergang des Abendlandes.

kultúrjeggyel, fossilis maradvánnyal, mint megmerevedett (ormarítkán első, legtöbbször pedig secundär, tertiär stb. tartalommal. A hitnek vagy tudásnak *aequivalens* motorikus kifejezője a *szertartás*, olyan aktus, mely minden vonásában kongruens bizonyos kultúrának szellemével, raciolaniter megérthető és magyarázható. A *babona* survival jelenség, kifejezésében csökevényes tartalom megkövesült formával. Ennek kifejezője a *szimbólum*, melynek eredete és célja nem ismeretes, szabad szemmel nem látható. A primitív ember cselekedete, midőn hitének dinamikus erejétől üzetve hatalmas köveket hengerít halottjára, hogy a rontó démont lenyűgözze, *szertartás*. A mai ember szokása, midőn a leengedett koporsóra egy marék rögöt vet, *szimbólum*. Ez utóbbinak magyarázata, ha a mindenkori lelki konstellációnak megfelelőleg jó létre, helytelen aetiologiai substructio lesz, míg csak nem látjuk a genetikus fejlődést. Lehmann magyarázata, hogy a *babona* olyan nézet, melynek nincs meg a jogosultsága, vagy ellentétben áll bizonyos korszak természettudományos gondolkodásával, helyesen adja a lényeg meghatározását, de nem eredetét. A genetikus történetírás pedig ép az utóbbira fekteti a fősúlyt.

Régi vallásoknak átütődött residiumai, rudimentumai a *babona*, az Aberglobe gyűjtő nevet nyerik. A latinkifejezés, a *superstitio* rá is mutat az eredetre. Ezek a társadalmi élet szerves részei voltak egykor, ma „*lusus naturae*“-nak vélt nevetség, akkor racionális, komoly, életbevágó, az életerőérzést fokozó, tehát értéket jelentő s kifejező ritus-komplexum komponense, most irracionalis, nevetésre ingerlő, de igen sokszor atavisztikus tartalmában visszajáró kísértet titokzatos, megdöbbentő jegyeivel. Es ezeket nem lehet könnyen kiirtani, ehhez gyenge az Esz s bátortalan a hit, mert a néplélek, az *Elementargedanke* megnyilvánulásai.

A magyarság életében kétszer történik majdnem kataklizmaszerű változás. Először midőn a turk nép, egy hunnféle török törzs leigáz vogul-féle népeket s kiterjeszti rájuk katonai és politikai szervezetét, de átveszi nyelvüket, amint Angliában a normannok beolvadtak az angol-szászokba, Franciaországban a germán frankok a már román gallokba, hunn bolgárok a szlávokba és így tovább. Nincs pozitív ismeretünk arról, mi történt ezen folyamat lezajlásakor a vallással, de bizonyos, hogy az uralkodó és leigázott nép vallásrendszerei közt nem állott fenn valami nagy ellentét, sőt természeti vallásokról lévén szó.

bizonyos kohézió feltétlenül mutatkozott. így a kettő minden zökkenés nélkül egymásbasimult a török vallásnak bizonyos mértékű szupremáciájával. Másik változás a kereszténység felvételével történt. Míg ott nagyjában azonos színezetű kultúrák tevődtek össze, addig itt a törzsgazdálkodásban élt, de annak jogi formájából, a törzsszervezetből már rég kinőtt pogány magyarság beleékelődván a keresztény Európába, noha sóvárgott a jelentkeső bajokra orvoslást ígérő új kultúra után, mégis a kettő találkozása, egymásra találása igen heves rázkódással járt s hosszú évtizedek történelme a két kultúra, a pogány és keresztény, az ősi és új rendszerek küzdelmét mutatja. Ha tehát a magyarság történelmi megnyilvánulásainak ősforrásait vizsgáljuk, nem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar nép lelke három elem összetevődéseképpen áll előttünk; török, vogul-féle és európai. A boszorkányhit ősnymai is e három területen keresendők, de a vizsgálódás sok sikerrel nem igen fog járni, mivel az ősmagyarok *török*-vogul-féle életéről vajmi keveset tudunk.¹ Bizonyos, hogy a magyarok is átélték a *samanismust*, a legtisztultabb természeti ősvallást ép úgy, mint a többi finn-ugor, amelyek közül több ma is ezen állapotban van s így „in vili copore“ tanulmányozhatók. A sámán ki jós, pap és orvos, tud egyedül istenekhez s a bálványokhoz közeledni, ami tilos a népnek. Sajátos ruhájában, vörös színű palásban, mely arcát is eltakarja, kezében kis kerek dobot tartva lép a nép elé, legtöbbször hajnalban vagy éjjel, mindig tűz mellett. Mesékkel kezdi, majd előkapja kerek dobját, melyen annyi csörgő függ alá, ahány szellemmel jut érintkezésbe. Eleinte halkán dalol, dobol, kísérve a melléksamánok lármájától, egyszerre csak elordítja magát a fősamán s most jön a szertartás legfontosabb része: a *révülés*. A test elválik a lélektől s a sámán ekkor jut érintkezésbe a szellemekkel. Ezen állapot a trance. A sámán ellentéte a vedun, a bűbajos, kinek nagy a hatalma, de halálakor a gonosz lélek birtokába jut s sírjára karót vernek, hogy vissza ne járjon. Ugyanazon aktus, mint a temetkezés, célja ártalmatlanná tenni a halottat, ki primitív hit szerint rontó démon, mely körüljárja a falut, hogy romlást, bajt, hozzon.⁹

A magyar néplélek harmadik eleme: az *európai*, a keresztény. Amidőn a római birodalom összeomlik, hatalmas testének

¹ Ennek ismertetése Khron: a finn-ugor népek pogány Istentisztelete: (ford. Bán Aladár) műve nyomán 1908.

² Haász: Halottkultusz. Reggeli Hírlap 1923.

tagjai egymásután hasadnak le, benn a birodalom mélyében is örökös a zavar, megroppan a termelési rend, sivár lesz a szellemi élet. Hasonló folyamat, aminőt a görögség élt át a kynoskefalai (197) és pydnai (168) harcok idején. Általános és örök szimptoma az a szálnalmas vergődés az élni akarás s a meghalni nem tudás közt. A felbomló birodalomnak hü képét adja a költőnek, Madáchnak hatalmas lendületű jellemzése: „Te nyomorú faj! — gyáva nemzedék — Istent, erényt gúnyolva taposó Nem érzed-é, hogy az ég büntetése nehezkedik rád? Nézz csak, nézz körül, a város pusztul, durva idegen nép tiporja el arany vetésidet, Szétbomlik a rend, senki sem parancsol S szót nem fogad. A rablás, gyilkolás Emelt fővel jár a békés lakok közt. Utána a halvány gond, rémület. ...

Hiába mind, a régi istenekben Nincs már hited, kövekké dermedtek.“ (A római jelenetben Péter apostol szavai.) A kereszténység hoz orvoslást, „az elkorcsosult föld újra kezd születni.“ Új tartalommal telíti meg az elavult formákat a kereszténység, az újkor, egy szóval: az Egyház az ókori Róma romjain megteremti a középkort s így a kontinuitás nem szakad meg. A középkor két nagy intézménye: a pápaság és császárság egyaránt a római intézmények hordozói voltak s jog szerint is érezték, hogy ők az átöröklött intézücióknak egyedüli letéteményesei és egyenes átszármaztatói. Erről később bőven lesz szó. A keresztény vallás is átvette az előbbi kor vallásának törmelékeit, akarva nem akarva küzdött is ellenök, igyekezett kivetni s mikor nem tudta, assimilálta. Így jutott el a graeco-roman vallás maradványa a caesaro-papista jellegű középkorban Európába, a magyarokhoz is.

Már Mózes könyve is beszél varázslókról. Mőcháséföh lau szöchájeh. Varázslónők ne maradjanak életben. (Mózes II. 22. f. 17.)

A pogány kelet mágiája hamar elérkezett a perzsák utján a görögökhöz, noha a varázslás hite meg volt náluk már kezdetben is. A varázslat (ars magica), belenyúlni a természet mechanikus rendjébe, lényeges jegye az államvallásnak. Ismeretek az eszközök:¹ bűvös mondások és formulák (nephanda carmina, epódai, incantationes),² varázsfüvek s³ varázskövek. Homeros költeményeiben már bőven fordul elő, így Helena

¹ Od. 4.220.

² Od. 10.212, 233, 237.

³ Od. 10.300. Od. 11.1.

varázstala,¹ Circe bűvös mesterkedése,² Odysseus necromantiája,³ s i. t. A görög nép nem üldözte a varázslókat, nem is üldözhetett, nem azért, mert szabadelvű volt, hanem mert az uralkodó vallás orgánikus eleme volt ez akkor. Gondoljunk csak az orphikus énekekre és kultuszra. De üldözte az állam azokat, akik saját javukra, mások kárára üzték a varázslást. Hasonló szellemet találunk Rómában. Már a XII. táblás törvény tiltja a gyümölcsöt vagy termést elvarázsolni. Qui fruges excantasset. . . Neve alienam segetem pellexeris. Pünius mondja: Extant itaque et apud halas gentes vestigiaie eius — artis magicæ — in duodecim tabulis nostris.⁴ Sulla diktátor a 81-ben benyújtott javaslatában (Cornelia de sicariis et veneficis) szól a gyilkosokról (de sicariis), az atyagyilkosokról (de parricidiis), merényletekről (de iniuria) és a méregkeverőkről (de veneficis). Eadem lege (lex Cornelia) et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis tamen veneni, quam *sussuris magicis* homines occiderint, vei mala medicamenta publice vendiderint. (Inst. Inst.)⁵ A császárok korában is uralkodik a közöny, noha Augustus kiűzi az astrologusokat s Tiberius számkivetéssel és halállal sújtja a varázslókat,⁶ de már Vespasianus és Hadrianus elnézők. A keresztény császárok szigorúan üldözik, úgyhogy a nagy boszorkányüldözések első korszakát ezen idő képezi. *Constantinus pallós általi halálra ítéli a boszorkányokat, bűbajosokat.*

Általában a római költőfe s a közvélemény sokat föláldoznak a *magikas fogalmakkal*, ezek bejutnak a kereszténységbe, mely igyekszik kivetni testéből, mint pogányelemeket,⁷ ezért az első időkben a türelmetlen szellem, mely idővel megnyugszik, elhallgat s csak az újkorban kezd nagyobb, majd hatalmasab lendületet nyerni. Ezen fogalmak jegyeit is a rómaiaktól vette át az Egyház, a frank capitularék s ezáltal a magyar törvényhozás is. Bűvös lények: istenek, herosok (Artemis, Hecate), cercopsok, empusak, lamiak, *korán elhalt szüzek, kik gyermekeket rémítenek és ölnek, striges* (strix: bagoly alakú démon⁸), Lárvák, megholtak kínzó szellemei; végül mint gyűjtő név a maleficus s veneficus. A latin nyelvű magyar emlékek e kifejezéseket használják, míg

¹ Od. 4.220 11.1

² Od.. 10 212 233.287

³ Od. 10.500

⁴ Plin. N. H. 30.1

⁵ Keil: Róma törvényhozása.

⁶ Tac. ann. 2.32 Suet. Tib.

⁷ Lásd Nagy Károly Icapitulareit.

⁸ Hor. Epod 5.20 Ovid. mat. 7.269

a magyar *boszorkány szót*, mely 1551-ben fordul elő először, egyideig helytelenül a bosszú vagy a coitus magyar neve után, figyelembe véve a baszorkány tájszólási alakját, (o > a) származtatják,¹ addig a mai nyelvtudomány eredményeiből tudjuk, hogy a török *basyrkantól* veszi eredetét, melynek első része basyr ige *összeszorítani, megnyomni*. (Zerdrücken, zertreten, zusammenpressen) jelentéssel bír. Megvan egyébként a *csuüas* (puzsrdücken) *Ootják* (busturgan) és *ujperzsa* (buzurg) nyelvekben is.² Az *ördög* szó a Halotti Beszédhen fordul elő először. „Es zoboducha wt urdung ildetuitol.“

2. ELSŐ NYOMOK.

Pozitív adataink boszorkányokról, bűbajosokról, mérgezőkről Szent István, Szent László és Kálmán törvényeiben található. A XI. sz. törvényhozása összesen hatszor intézkedik róluk a frank capitularék s az Egyházjog terminus technikusait használva, *striga*, *maleficus*, *veneficus*-szójegyeket látszólag a legnagyobb bizonytalansággal. *Sz. István* Decretumainak II. könyvében szól a boszorkányokról, mondván: Ha találkozik valamely boszorkány, (si qua *striga* inventa fuerit) vigyék az Egyház elébe a bírák törvénye szerint (secundum iudicalem legem) és bízzák a papra, hogy *böjtöltesse és oktassa a hitben*, böjtölés után pedig engedjék szabadon. Ha másodízben találják ugyanazon vétekben (in eodem crimine), az először visszaeső, ismét böjtöljön s azután a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttessék (incensa clave ecclesiastica) mellére (in pectore), homlokára (in fronte) s a közé (inter scapulas). A kik harmadszor esnek strigaság bűnébe, a másodszer visszaesők, adassanak át a bírának.³ A következő caput intézkedik a bűbajosokról, rontókról és jövendőmondókról, (de *maleficus*, *veneficus* et *sortilegis*.) Hogy Isten teremtménye senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak Istentől nem, kitől erőt is nyer, tanácsi végzésből rettentő nagy tilalmat vetett a rontóknak s bűbajosoknak (ad magni cautionem terroris *veneficus* et *maleficus*), hogy senki se merészeljen bűbájjal vagy rontó tudománnyal (*maleficio* aut *veneficio*) valakit, *embert eszéből kiforgatni* (subvertere a statu mentis) vagy *elemészteni* (*interficere*) s ha találatnék ilyen ember vagy asszony, adassék át a kárvallottnak vagy rokonainak, hogy tegyenek

¹ Ipoly: A Magyar mitológia.

² Magyar Etymológiai szótár. Gombocz és Melich Bpest 1910.

³ St. II. 31.

törvényt az ő akaratuk szerint. A büntettnak delictum privatum jellegéből következik, hogy a sértett vagy rokonai ily esetben maguk hajtják végre a büntetést. Mivel a bűn individuális vagy kollektív tudatot sért, a büntetés mechanikus reflexszerű viselkedés. Ennek legősibb megengedett formája a talió, a fogat fogért elv, melyből a kompenzációt magában foglaló kompozicionális elv keletkezett. — A görög poine, a latin poena, a germán ivergild, stb. mind kártalanítást jelentenek. Sz. Istvánnak e törvénye tehát a jus talióra mutat. *A kompozicionális elő* pedig csak Mátyás törvényeiben szűnik meg az emberölésre, bármily rendű is a meggyilkolt, de a Hármaskönyv újból elismeri. Akik pedig *jövendőt mondanak hamuban vagy más effélében*, a püspök csapja meg azokat ostorral.¹ Szent László, Szent István törvénye alapján néhány szóban emlékezik meg a strigákról. kiket együtt említ a kénjőkkel. Meretrices et strige secundum quod episcopo iuste visum fuerit, ita diiudicentur.² Még egy cikkelyt hoztak e király uralkodása alatt, az I. esztergomi zsinat úgy döntött (50. c.), hogy Si quis de maleficio accusatus convictus fuerit, secundum canones peniteat.* Már Sz. István törvényeinél feltűnő, hogy külön intézkedik a strigákról, külön a maleficusokról s más-más fogalmi tartalmat tulajdonít e neveknek, jóllehet a későbbi fejlődésben kiviláglik ezeknek azonossága. Sz. László és Kálmán, Sz. István nyomán járnak el, megtartják a kettős felosztást, a megkülönböztetést, ami az utóbbinál legfeltűnőbb. Az előbbi kettőnél a strigákról és maleficusokról rendelkező törvények szelleme megegyezik, tehát legfeljebb stiláris ügyetlenségre gondolhatnánk, de Kálmánnál ellentét áll fenn a jelzett törvények közt, ami világosan mutatja, hogy a striga és maleficus nem jelentett egyet, legalább ebben az időkből. Kálmán első törvényének 57. fejezetében beszél a strigákról, akik nincsenek, tehát ne is nyomoztassanak. Teljes szövegben így hangzik a törvény, melyet sokan oly örömmel emlegetnek, mert Kálmánnak, a papi műveltségű magyar királynak magasabb gondolkodását, nagyobb tudását mutatná. De strigis vero, quae non sunt, ne ulla quaestio fiat.⁴ Néhány sorral alább,

¹ St. II. 32.

² Lad. I. 34.

³ A striga és maleficus megkülönböztetés is igazolja, hogy az I. esztergomi zsinat Sz. László alatt volt, melynek idejére döntő kritérium a házasság felbontásáról szóló cikk, melyhez hasonló Sz. István törvénye, míg Sz. László 1092 évi törvénye már a házasság felbonthatatlanságát vallja (Erdélyi: Magy. orsz. társad. XI. sz. i. törvényekben. 141 oldal.)

⁴ Col. I. 57.

ugyanezen király ugyanezen törvénykönyvben törvényt hoz a *maleficusokról*, akiket az ispán és a főesperes emberei, ha megtalálnak, állítsák törvény elébe. *Maleficiper nuncium archidiaconi et comitis inventi, iudicentur.*

Állapítsuk meg már most, valóban fenn áll-e a tartalmi ellentét Kálmán törvényei közt? Ha ezen középkori kifejezéseket *striga*, *maleficus* az újkor kifejlett boszorkányhitének nézőpontjából vizsgáljuk, ami módszertani szempontból helytelen volna, amikor *striga seu malafica* vagyis *striga = malefica* bizonyos, akkor megvan a tartalmi ellentét az 57 és a 60. cikkelyek közt s így fel kell tennünk azt az okot, mely ilyen esetekben mindig kéznél van t. i. a szövegromlást, mely maga után vonja a tudósok körében már-már hírhedté vált korrekturát. A két cikkely közti tartalmi ellentétet már többen észrevették, így Komáromy is. Utóbbi következőkép simítja azt ki: a bűbájos varázslók, boszorkányoknak általános neve a *maleficus*, míg a *striga* elnevezést első királyaink az ős pogányvallás jónőire, talán papnőire alkalmazták. Éjjel járó vámpírok, emberfeletti szörnyek nem lehettek, mert akkor Sz. István nem részesítené őket az egyházi oktatásban. Jelentős érv továbbá, hogy a pogányság nyomai még megvannak Sz. István és László korában, de Kálmán idejében a kereszténység annyira megerősödik, hogy ő már feleslegesnek tartja az ellene való intézkedést. Hasonló felfogást vall egyébként Ipolyi is Magyar Mythológiájában, midőn a *malefici* alatt gyilkosokat ért, a *striga* alatt pedig egyszerűen pogány bűvösnőt. Tetszetős elmélet, de értéke rögtön megdől, ha figyelembe vesszük, hogy a XI. század törvényhozásának e cikkelyei átvétettek a külföldi törvényhozásból, ahol szintén megvan e különböztetés. Nem speciális magyar jelenségnek nincs speciális magyar oka.

Kálmánnak félreértett törvényét úgy értelmezték eddig általában, Komáromy magyarázatát kivéve, hogy a *striga* boszorkányt jelent, a *maleficus* pedig gonosztevőt s Kálmán oly felvilágosodott volt, annyira kinőtt kortársai közül, hogy ő már nem hitt a babonában, tagadta a boszorkányok létezését. Lássuk így van-e ez valóban! Sz. István beszél strigákról és *maleficusokról*, Sz. László, Kálmán megint strigákról és *maleficusokról*. A következő emlékek (a XIII. sz. Várad Regestrum) nem ismerik a *striga* szót s csak *maleficus* s *veneficus* kifejezéseket. Most megszakad a boszorkányperек kontinuitása, itt-ott történik említés az egyes státutumokban, az első okleveles adat 1565-ben

pedig a strigát említi, majd a maleficát, egymás mellett mint parallel fogalmakat. A római törvényhozás használta a striga és maleficus jegyeket oly értelemben, hogy mindkettő varázshatalommal rendelkezik. Innen átjött a kereszténységbe, de csak a maleficus, boszorkány rontó jelentésben, míg a striga mint pogány elem nem talált hitelre. így van ez a külföldi törvényhozásban. Nagy Károlynak a szászok részére kiadott capitulárája szintén tagadja a strigák létezését, értve ezalatt a pogányoktól átszármazott hitet, hogy a striga bagoly alakú szörny, mely képes az embereket elemészteni. „Si quis a diabulo deceptus crediderit secundum morém paganorum virum aliquem aut feminam strigam esse et homines commedere et propter hoc ipsam incenderit vel carnem eius ad commedendum dederit, vel ipsam commederit, capituli sententiae punietur“,¹ Az új kereszténység e pogány hit elfogadását az ördög rászedésének tudja be s főbenjáró bünt lát abban, ha valaki elhiszi, hogy van striga s ez képes embert elemészteni s ezért őt megégeti vagy elemészti. E törvény szelleme teljesen megfelel a Kálmán törvénye (I. 57) gondolatának (Závodszy a St. II. 33 cikkellyel hozza párhuzamba, holott azzal semmi azonosságot nem mutat). Tehát a striga létezését tagadja a törvényhozás külföldön is, nálunk is, Kálmánnál. Sz. István kora elfogadja lehetőségét, de félig állati alakban, melyet lehet a hitre oktatni, mert ilyen félig állat, félig ember szörny léte a pogányok gondolkodás módjától nem idegen. A legősibb vallás a clan totem szervezetében mindig összekapcsolódik valamely totem állatnak félelmetes, szigorú és a bűnhődést automaticæ maga után vonó tabu tilalmakkal alátámasztó kultuszával. Az ókor és a pogányos középkor ezt tartotta a strigákról „Stricæ quaedam monstra dicuntur, quæ magicis cantibus imferas transeunt (Du Cange). A különbség az, hogy a pogány ókor vallásának e hit szerves alkateleme, azért mondja helyesen Nagy Károly capitulárája „secundum morém paganorum“, a keresztény középkor nem hitt abban, hogy ember állattá változzék. Ismeretes az ókori görög lycanthropia, örültség, funkcionális idegbaj, mely képes egész tömegeket psychikusan inficiálni. Proetus király három leánya nem akart férjhez menni, ezáltal megvetették oltárát Hérának, ki büntetésül tehenekké változtatta őket, és ezek így szalad-

¹ Závodszy: Sz. István, Sz. László és Kálmán korabeli Törvények és Zsinati Határozatok forrásai. (Budapest, 1904.)

gáltak az erdőben egy csapat szűztől kísérvé. Sz. István és Sz. László korában nem szűnt meg teljesen a pogány szellem, mely nem tudta megérteni, hogy ne lehessen ember állattá, ennek nyomát az ősi vallásból még intensíven bírhatta és azért az első király nagy buzgalmában tanítatni is akarta a strigákat, mert kora eszes emberi lénynek tartotta azokat. Még Nagy Károly korában is a boszorkányhit férfi vagy nőnek vallja, tehát emberi jegyeket mér rájuk, úgyhogy semmi különös sincs abban, ha Sz. István az ilyeneket tanítatja, böjtölteti, stb. Kálmán gondolkodása közelebb áll Nagy Károlyéhoz, tagadja a strigák létezését és ezért eltiltja ezekre nézve a peres eljárást. Külföldön már Rothár királynak egy hasonló szellemű rendelete is kétségbe vonja, hogy strigák lennének, úgyhogy ez általános a keresztény-germán világban. *Nullus praesumat aldiam alienam aut ancillam quasi strigam quam vulgus dicit, aut mascam occidere: quod christianis mentibus nullatenus est credendum, nec possibile est, ut mulier hominem vivum intrinsecus possit comedere,* (Edictus Rothari c. 376). Azt hinni, hogy létezik nő, akit a nép strigának hív és ez bensőleg képes élő embert elemészteni, ami lehetetlen, semmikép sem egyeztethető össze a keresztény gondolkodással, senki se merészeljen ilyent megölni.

Egész sereg intézkedés történik azonban a Col. 1. 60. törvénynek megfelelően a *meleficusokról*, akik alatt úgyszólván minden elképzelhető gonosztevőt értenek, kezdve a varázslóktól az áloműzőkig, de nagymértékben kiviláglik, hogy mindezek az *ars magica* művelői. *Extant et alia perniciosissima mala, quae ex ritu gentilium remansisse non dubium est, ut sunt magi, arioli (jós) sortilegi, venefici, divini incantatores, somnatorium coniectores, quos divina lex inretractabiliter puniri iubet.*¹ Mindezeket a pogányság maradványainak és az ördög művének tartották, s mikor eretnek felekezetek támadnak, akkor ezeket az ördög művének tekintik, az eretnekeket pedig viszont boszorkányoknak.

Eredményül kimondhatjuk tehát, hogy Kálmán nem tagadta a *maleficus*, rontó boszorkányok létezését, csupán a strigákban, ember-állat szörnyekben nem hitt, sőt a frank keresztény elfogás hatása alatt törvényt sürgett ellenük ép úgy mint Sz. István vagy Sz. László. Ennyit a XI. sz. törvényhozásának bennünket érdeklő emlékeiről.

¹ *Episcoporum ad Hludovicem imperatorem relatio. Závodszy i. m.*

3. KÖZÉPKORI PEREK.

Első királyaink intézkedései után további nyomok a XIII. az. elejéről találhatók. E korra nézve társadalom történeti szempontból egyik legértékesebb forrás a Várad Regestrum.¹ Hiteleshelyi jegyzőkönyv 1208—1235. közti időben lefolyt perekről, melyekben Váradra küldött felek igazságukat keresték istenítélet által a várad káptalan előtt. 389 oklevelet foglal magában, ami igen nagy gazdagságot mutat, mikor az ország legrégebb anyagban leggazdagabb levéltára. Pannonhalma ezen évekből csak hetven darabot tud felmutatni, a tihanyi apátság pedig csupán négyet.² A középkorban uralkodó formális erkölcsi bizonyítás alapja a vallásos ember nagyobb szavahihetősége s az istenítélet hite, hogy maga az Isten lép közbe s kideríti az igazságot, ártatlanságot. Ennek három nemét ismerik forrásaink, a hideg és forró víz, továbbá a tüzesvaspróbát. Egykorú okleveleink és más forrásaink a latin *judicium-ítélet* és *examen-vizsgálat* szavakat használják (*ad examen ferri candentis, ad iudicium ferri*), de előfordul a szláv *prauda-igazság* is, (*discutiens ad praudam*). Nincsenek pontos adataink arról, hogy a tüzesvaspróba intézmény, mely egész Európában általános, mikor veszi kezdetét hazánkban. Bizonyos hogy az istenítéletet a magyar honfoglalók Dunántúlra készen találták a frank, bajor telepeseknél, várőröknél.

Régi királyaink, Sz. László és Kálmán intézkednek ezekről, utóbbi elrendelte, hogy bármely egyházban nem lehet vassal és vízzel való próbát (*iudicium ferri et aquae*) venni, hanem csak püspöki székhelyen s nagy prépostságokban, mint Pozsonyban és Nyitrán.³ Kevés ideig maradhatott életben ezen bizonyítási eljárás a tatárjárás után, a törvényhozás többé nem emlékezik meg róla 1791-ig, mikor jogilag is megszüntetik. A tüzesvaspróba bizonyítás az akkori perjog szelleméből folyt, mely nem annyira az objectív igazság megszerzésére törekedett, de a formális igazság kiderítése képezte a per célját, noha már Sz. István is törvényt hoz a tanúk kellékeiről. Kálmán meg írást követel a zsidó kölcsönökről. Maga az oklevél írás is bizonyítás céljából jó létre. Esküvel erősített vallomások és csoda alakjában mutatkozó isteni tanúskodás fő eszközei az igazság kiderítésének, ezért domborodik ki a 13. századig a formális igazság

¹ Az időrendbe szedett várad tüzesvaspróba-lajstrom. Karácsonyi-Borovszky. Budapest, 1903.

² Dr. Erdélyi László: Magyar Művelődéstörténet II. rész. 67. oldal.

³ Vár. Reg. 178.

megállapítására való törekvés. Az eljárás egyébként röviden a következő: a sértett fél vádat emelvén (*accusatio levata*) kérte a bizonyítás elrendelését, ami istenítélet vagy eskü formájában történt. A bíró evégett a feleket egyházi hiteles hely elé küldte, a vádlott mellé oda adva őrnek és tanúnak *pristaldusát*. A káptalan előtt számos tanú jelenlétében a felperes ismétli vádját s az, akinek a bíró megítélte, legtöbbször a vádlott, ünnepélyes szertartások közt hordozza vasat. Az eszköz lehet megtüzesített ekevas, melyen végigfut meztelen lábakkal a fél vagy hordozható vasdarab. Az aktusnál mindkét félnek jelen kellett lenni, ha valamelyik hiányzik, új terminust tűznek ki, kikiáltva ezt a megye összes vásárain s ha harmadik hívásra sem jelenik meg, elítélik.¹ A próbára utasított egyén vizes vagy tisztátlan kézzel nem foghatta meg a vasat, hanem miután három napig böjtölt, megáldozott, megmosta kezét, behintették szentelt vízzel, imádkozott, ezután magasra emelve a vasat a kijelölt helyre vitte (*portato ferro*). A próba végeztével vászonba varrták kezét, lepecsételték s csak harmadnap bontották fel a kanonokok, miután meggyőződtek a pecsét épségéről, melyet ha feltörve találtak, pervesztesnek vették.² Aszerint, hogy nyomot hagyott-e vagy nem a tüzes vas, jelentette ki a bíróság, melynek tagjai egyházi perekben Steph 1. 2. cap. 2. §. alapján a király által kiküldött s meg nem határozott számú bírák, az ispánok s az egyház előljárói, hogy a fél *iustificatus*, *mundatus* vagy *combustus (est)*.

Ezen káptalani jegyzőkönyvben *tizennégy esetet* találunk, midőn vádat emelnek *maleficium*, *oeneficium* miatt s a felek Váradra jönnek istenítéletre (*iudicium*), amit az igazság egyetlen fő kritériumának tekintettek ezen időkben. Lássunk néhány esetet: 1215-ben Dedusa asszony, leánya és fia ellen vádat emelnek *meleficium* miatt. Vádlottak Váradra jönnek *pristaldussal*, ki rendszerint falubelije az alperesnek, bíró az *esperes* és *ülnök-társa* (*iudex: archidyaconus et Comes assesor*) az ispán, mint bíró, mert a *maleficium* vegyes ügy: egyházi és világi bíró elé tartozik. Ezek ítélete szerint hordozták a vasat és felmentettek (*iustificati*).³ A vádlott alapos okok mellett elálhatott a vas-hordozástól, de mást kellett kijelölni maga helyett, vagy a bíró gondoskodott helyettesítésről. 1219-ben a pataki ispán Váradra küldte istenítéletre *pristaldussal* Cheka asszonyt, hogy mentse

¹ Vár. Reg. 178.

² Vár. Reg. 146.

³ Vár. Reg. 124.

magát a maleficium vádja alól. Élemedett kora miatt helyette fia hordozta a vasat; felmentik.¹ A tizennégy esetben csak kétszer történik vádemelés maleficium miatt, a többi tizenkét ügyben *oeneficium* folytán, ami *nem jelentett kizárólag mérgezést*, az *kitűnik* a 88. számú esetből: Vadu, a beregi erdők őreinek egyike megtámadja (impetit) Vulkánt, hogy leányát *méregitallal ölte meg*. (Pro occisione filie sue per pocionem). Judex a beregi ispán s a vádlott *iustificatus est*.² A középkori büntetőjog szelleme szerint a bűncselekmény csak annyiban érdeklí az államot, amennyiben a sértett fél vagy hozzátartozói kívánják az elégtételt. Ebből következik, hogy vád csak akkor van, ha akad vádló (nullus actor, nullum crimen) s a peres eljárás arra vonatkozik, amire a vád s addig tart, míg a vádat fenntartják. Ha a vádló visszavonja keresetét, megszűnik a vád hivatalból üldözendőnek lenni. A középkori igazságszolgáltatásnak ez lényeges jegye, amit a *crimen privatum* korszakának nevezhetünk, ezzel szembe helyezkedik már kezdetben az Egyház s ahol teheti, megszünteti a bűnygynek magánjogi jellegét, de teszik ezt később még nagyobb buzgalommal az újkor romanistái. Erről később még lesz szó. A fentieket igazolja a következő eset: 1213-ban felperes megvádolja lopásért (de furto) a curialis comes előtt álló két vádlottat és ugyanő ezeknek anyját *veneficium* miatt. Tüzesvaspróba után a fiuk *justificáltak*, az anya pedig megszabadult a próbától, mert a vádló visszavonta keresetét. (Matrem autem subterfugit dicens se falso illám inpeciisse de ueneficio).³ Ilyen a 140. alatt közölt ügy is. Felperes kibékül a *veneficium*mal vádolt alperessel, lemond a *compenzációról*, de abban állapodnak meg, hogy ő a bírónak 1/3-ad, a *pristaldus*nak 1/2-ed részt fizet, többit az alperes.⁴ A bírói kiküldésre érdekes és gyakori eset, midőn az erdélyi püspök mint földesúr helyett ispánja *Ítélezik ura parancsára* (ex praecepto domini sui). Felperes itt is eláll a vádtól, így nem történik meg a tüzesvaspróba. A tizennégy eset közül kilenc ízben jut a dolog a tüzesvaspróbaig, de ezen kilenc próba alól hatszor történik sértetlenség, tehát igazolás és csak háromszor sérülés, elmarasztalás. Ha a középkori boszorkányperek szellemét megítélhetjük e néhány esetből, igen figyelemre

¹ Vár. Reg. 215.

² Vár. Reg. 88.

³ Vár. Reg. 6.

⁴ Vár. Reg. 140.

méltó tény, hogy 50 %-a sértetlenséggel, felmentéssel végződik, tehát sokkal enyhébb a per lefolyása, mint az újkorban, mikor a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, ha nem égetik el a vádlottat, pl. elégséges tanúk hiányában. Ugyanezen században hoz még határozatot a jövendőmondókról (sortilegi) és bűbájosokról (malefici) a budai 1279. zsinat, excommunicatioval sújtván a jóslókat és akik az egyházi szentségekből maleficiumot csinálnak.

A Corpus Juris Hungarici közöl Nagy Lajos idejéből egy eskü mintát magyar szöveggel: „Isten téged úgy segéljen, szűz Mária melletted te vég napodon szent Fiának előtte úgy támadjon; Istennek minden szentéi te érted úgy imádkozzanak, Isten teste te vég napodon méltán neked adatni úgy méltóztassék; szörnyű halállal úgy ne vessz el; föld tetemedet úgy fogadja halva; harmadnapon úgy ki ne vesse; Isten színét te vég napodon úgy láthassad; örök pokolban úgy ne temetessél és magul magod úgy ne szakadjon, hogy urunknak, Lajos királynak és szent koronájának való hiveség tartásodra minden orvot tolvajt, gyilkost, *facért, emberéletüket, bűvösöket, bajosokat, házégetőket, szent egyháztörőket, félhiten valót stb. igazán megmondod, megnevezed és kiadod és meg sem tagadod; . . .*“ itt tehát amint látjuk a szörnyű bűnözők közt szerepelnek a tolvajok, kacérok, emberétezők bűnösök? talán bűvösök, bajosok stb.¹

Ezzel véget is érnek a középkori boszorkányhitről szóló adataink. Most *hosszú lacuna* jön, mígnem a *XVI. század cége felé* megindul egy új periódus, hatalmasabb mindeniknél. Új hullámok érkeznek, melyek az emberek, a tömegek gondolkodásának patológikus színezetét nyújtják. Az újkornak megindult nagy áradatát előre jelzik szórványosan azok a feljegyzések, melyeket a *XV. század elejéről* származó rendkívül becses kultúrtörténeti forrást tartalmazó statútumok nyújtanak. *Buda város jogkönyve von aussprecherin, zaubern oder liprerinn* intézkedvén elrendeli, hogy ezekről megbizonyosodván először egy *létrán üljenek*, vagyis kaloda büntetés és hordjanak fejükön egy *hegyes zsidó kalapot*, melyen a szent angyalok legyenek ráfestve, (einen gespizten judenhut sol e haben auf dem haupt, daran dy heiligen engil sein gemalt), így álljanak ki korán *reggeltől délig* valamely *pénteki napon*, hogy az egész nép láthassa. Ha többször követik

¹ Corpus Iuris Hungarici: Forma juramenti tempore hujus. (I) Ludovici regis (acti et praestiti in lingua Ungarica.

el a büntettet, égettessenek meg, mint eretnekek.¹ *Érdekesen domborodik már itt ki az újkori boszorkányhit fölényeges momentuma; az eretnőség. Máglya halált* ír elő a jus tavericale is a szent-ségekkal visszaélést elkövető varázslókra.² A szász nemzet etatutumai közt megtaláljuk 1577-ből a szász nemzet protestáns egyházi s világi egyetemes nemzeti synodusának határozatát, mely a *boszorkányok üldözését egyenesen a császári jogra való hivatkozással rendeli el* (sol die obrigkeite nach dem gebot gottes und Keysserlichen rechten stb.) s a *tűzhalált* írja elő büntetésül. A horvátországi rendek municipiális határozatai közt szerepel: (1609—35-ig) statutur, ut *strigas, sagas, et veneficas* ubivis in hoc regno degentes et repertas incolae eorundem locorum libere captivare, et ad dominos earundem terrestres deducere, qui eosdem sub amissione patibolorum, etc. azaz ha striga, saga és venefica bárhol találtak, azon föld urához vigyék, ahol rajta érték és ez érdeme szerint büntesse meg. Megemlítjük még Constitutioját *Marosvásárhely* szab. királyi városnak, 1651-ből, mely szerint, „hogy teljességgel némely causak feledékenységekben ne menyenek, hanem inkább hogy in recenti memoria tartatnának, nemely dologról constituallunk *Boszorkányságot* . . . hall (tiszt) elsőben communicálvan az betsületes Tanatsal mentest personalis comparatoria evocaltassa“ (Constitutio L. R. Civitatis Maros-Vásárhely.)³

Ez időkbén már teljes erővel folyik a boszorkányüldözés, de *korán* akadnak, kik *felemelik szavukat* ezen embertelen és okatlan áramlatokkal szemben, így *Joannes Mediomontanus Disputatio theologica de lamiis et veneficiis etc. (Nagyvárad 1656)* művében a boszorkányság legtöbb esetét csalárdságnak mondja, amit kínzással csikartak ki. Ez a magyar pap huszonöt évvel később kel védelmére a szerencsétlen boszorkányoknak a jezsuita *Spee* Frigyesnél, kiről azt mondja Soldan: *Ehre dem redlichen Jesuiten!*⁴ Munkája címe; *Cautio Criminalis, seu de procesibus contra sagas* 1631. A boszorkányüldözés azonban teljes erővel folyik, nálunk is, külföldön már régebben, méltán írhatja tehát *Meliusz* Juhász Péter 1562-ben „Látjuk, hogy vannak, kik *ördögnek* adták magukat, kiket az *ördög felveszem* sokakat látjuk ezfélekben, hogy *megégetnek*.“⁴

¹ Michnai és Lichner: Buda városának törvénykönyve (17Θ. lap).

² Jus tavericale 185. (Szent Iványi-féle C. J. H.)

³ Statútumok: Kolosváry és Óvári: A Magy. Törvényh. Jogszabályainak gyűjteménye.

⁴ Soldan: i. m. 11. k. 203. — ⁵ Komáromy i. m. 2. old.

Ha végigtekintjük a magyar boszorkányperек fejlődését, látjuk, hogy első királyaink (Sz. István, Sz. László és Kálmán) foglalkoznak törvényeikben a strigákkal, meleficusokkal s veneficusokkal; a XIÜ. században több perre is akadunk. Ezzel befejeződik az első periódus, amit én középkori perек névvel látok el, innen kezdve hosszú időn át hallgat a krónika, mintha a középkor további részében kiveszett volna a boszorkányhit, csak egy-két csonkán és árván maradt adat jelzi az utat, a budai zsinatnak nálunk érvényben nem maradt határozata, a Nagy Lajos korából való eskü minta s a státútumok. De az utóbbiak már elvezettek az újkorba, honnan előjönnek az okleveles emlékek is, s ezen utat meg kellett tenni, hogy a középkorból eljussunk az újkorba, áthidalva a 3 százados hézagot. *Legelső okleveles adatunk 1565-ből van s az utolsó per 1776-ban folyt le.* 1565—1776 közti időknék nem ismerjük minden aktáját, az oklevéltár mintegy 461 *perről* nyújt tudomást, tehát minden évre majd három per jut, de így is látjuk, hogy nekizüdült áradatként hömpölygött e balhit vidékről-vidékre, korról-korra. Már most a következő fontos fejlődéstani kérdés vár feleletet: Mi az oka annak, hogy a pogány ókortól átvett *boszorkányhit* a sötétnek nevezett *középkor egész folyamatában alig-alig él* s csak a felvilágosultnak tartott, humanistának nevezett újkorban nyer olyan lendületet, hogy évszázadokig megtartotta vad erejét. A máglyák nem a középkorban gyulladnak fel, de a reformációknak idejében, az újkor innenső horizontján. Más szóval: Mi az oka annak, hogy megszakad a boszorkányperек, a boszorkányhit kontinuitása? E kérdés a művelődéstörténezt igen közelről érdekli, mert lényegbe vágó.

Első pillanatra azt gondolhatnók, hogy ez lokális jelenség, csak nálunk magyaroknál mutat ily eredményt a statisztika s az oklevelek vagy elvesztek vagy nem is foglalták az eseteket eleinte Írásba. Bizonyos, hogy az oklevelek kezdetben igen gyéren mutatkoznak s főképen birtokjogi eseteket foglalnak magukban (még Zsigmond korában is a büntető eljárások zömét hatalmaskodási és hűtlenségi perек képezik) s csak később szaporodnak rohamosan, valószínűleg az aranybulla korának szabadság mozgalmái, az általános zavar s fiktív jogi elméletek hangoztatása következtében, innen kezdve rohamosan a jogélet más területének eseményei is feljegyzést nyernek, úgy hogy Zsigmond király idejében, mikor tasáikat felsorolja, már régen megvannak a *litera judicialis seu birsagialis* (bírói vagy bírság

levél), *simlex litera inquisitoria* (tanú vallató levél) *litera evocatoria* (perbe hívó levél), *litera proclamatoria* (kikiáltó levél), stb.¹ Egyébként a jól megőrzött pannonhalmi oklevelek számából következtethetünk az oklevelek fejlődésére. A XI. században I—1, a XII. század első és második felében 9 és 16, a XIII. században, amelynek első négy évtizedéből maradt fenn a 389 oklevél kivonatát tartalmazó Váradi Regestrum, évtizedenként 5, 31, 49, 80 oklevél van.² A boszorkányperek kontinuitása megszakadásának okát ne is itt keressük, ez nem speciális magyar jelenség, így volt egész Európában. Az ókortól eredt babonahitet, így a mágia nigrát, a jóslást s jövendőmondást átvette ugyan az ó Egyház is, de mikor hatalomra jutott (313. milánói edictum) igyekezett testéből kivetni minden idegen pogány elemet. Az új keresztény kultúra ekkor kezdett először figyelni a régi pogány fázisból átesett kultúrjegyekre, maradványokra s elkeseredetten küzdött ellene. Így a külföldi fejlődésben első határpontot Constantinus rendelete jelenti, melyszerint a boszorkányok *crimen majestatis* követnek el és *pallós* által való halált érdemelnek. Az idegen elemek részint kivesztek, részint assimilálódtak; úgyhogy a *frank kápitulárék már tiltják a strigák üldözését*, mert az pogány gondolkodásra vall, ami nem fér össze a keresztény hittel. Amennyiben pedig a rontok, bűbajosok, varázslók nem pogányok, egyházi vezeklésben és börtönbüntetésben részesüljenek. A városok közben mind nagyobb hatalomra jutnak, mivel a mobil vagyon jelentős gazdasági tényező lesz s a municipialis kiváltságok szülte városi státútumok új szellemet jelentenek. A *Szász Tükör* (*Speculum Saxonicum*) már 1240 körül máglya halált ír elő a boszorkányokra; nem másképp az ötven évvel későbbi *Schwahenspiegel* és a XIV. század elején csak Franciaországban mintegy 600 személy szenved tűzhalált és 1428-ban oly tömeges volt Svájc egyik kantonjában a boszorkányüldözés, hogy másfél év alatt 200 boszorkányt égetnek el. A XV. század közepe táján 17 év alatt 57 férfi és 110 asszony volt vád alatt s ezeknek nagyrésze elégettetett.³ A külföldi boszorkányperek fejlődésében jelentős fordulópontot képezett VIII. *Innocentius* pápa „*Summis desiderantis*“ kezdetű bullája (1484); „Tudomásunkra jutott, hogy mindkét nembeliek egész tömegesen érintkeznek a pokol dae-

¹ Zsigmond 1435. VI. II. cikk.

² Erdélyi i. m. II. k. 3.

³ Soldan i. m.

monjaival és hogy varázslataik által embereket és állatokat kínoznak. Megrontják a házaspárt, megsemmisítik az asszonyok magzatjait és az állatok szaporodását, semmivé teszik a gabonát a földeken, a termést a szellőkben, a gyümölcsöt a fákon és a füvet a mezőkön.“¹ Erre öt év múlva jelenik meg a boszorkányhitnek mintegy codificált törvénykönyve, a *Malleus Maleficarum* Jacob Sprenger és Heinrich Institor domonkos inquisitorok tollából, de sok régi mű feldolgozásával.² Teljes címe, mely némileg tartalmát is sejteti: *Malleus Maleficarum, in tres partes divisus, in quibus concurrentia ad maleficia maleficorum effectus, remedia adversus maleficia et modus denique procedendi ac puniendi maleficos abunde continentur. Coloniae 1489.* Vili. Ince előszavával kezdődik e mű s három fő részre oszlik. Elején dogmaként áll, hogy léteznek boszorkányok, kik az ördög segítségével megrontják az embert s ezt nem hinni a legnagyobb eretnokség. Szól a könyv a boszorkányoknak az ördöggel való szövetségéről, az incubationról s succubationról, a daemonok hatalmáról, s a tulajdonképeni boszorkányokról. Fő argumentumokat Augustin és Aquinoi Tamás műveiből veszik a szerzők. A második rész közelebről határozza meg a boszorkányok műveit. Megölik az embert, a légen át repülnek, állati alakot öltenek, jégesőt, betegséget idéznek elő. Azután szól az Egyház s a világi bíróság által nyújtott segélyekről és eszközökről, melyeket fel lehet és fel kell használni. Ugyanezt folytatja a harmadik rész is, megszakítva sok beszótt esemény elmondásától. Lényege a *Malleus Maleficarum* tanításának három pontba foglalható:³ I. vannak a keresztények közt boszorkányok, kik az ördög segítségével varázslattal foglalkoznak s céljaikra használják, 2. ezen boszorkányság az ördöggel való szövetségen alapszik és 3. ez a szövetség elfordulást jelent, Istentől, a kereszténységtől és az örök üdvösségtől. A *reformáció* sem hozott semmi változást a boszorkányperek fejlődésében, Kálvin kegyetlen szigorral élt Genfben, Luther pedig azt mondta egyik beszédében . . . „En nem sajnálom a boszorkányokat, kívánom, hogy valamennyi megégettessék.“⁴ Utolsó pont a fejlődésben az 1532. regensburgi birodalmi gyűlésen codificált *Constitutio Criminalis Carolina*, V. Károly császár

¹ Mail. Melefic.

² E rendkívül érdekes, de hírhedt szerepet játszott könyv ismertetése nem feladatunk, egyébként is el lehet olvasni Soldan művében.

³ Soldan i. m.

⁴ Soldan i. m.

uralkodása alatt. Ez a törvénykönyv szorosan meghatározza a bizonyítékokat, korlátozza a kínvallatást s a bűnösség egyetlen kritériumául a megkárosodását állítja oda; egyébként szintén tűzhalált ír elő.

Az európai boszorkányhit fejlődésében tehát a következő állomásokat jelölhetjük meg: Az ó Egyház szigora a pogány residuum ellen (Constantinus rendelete), a frank kapitulárék elnézése s felvilágosultsága, ez jellemzi a középkor egész tartalmát szemben ennek elejétől s a rákövetkező kor Malleus Maleficarum szellemétől, melynek útját már a városok jogkönyvei mutatják. Hazánkban: Az első szigornak megfelel ugyanilyen motívumok szülte éber, a fiatal kereszténységet féltő szellem Sz. István, László törvényeiben, a frank kapitulárékkal párhuzamba Kálmán törvényeit állíthatjuk s itt is jön hosszú szünet, majd az újkornak nagy üldözési periódusa következik. Vagyis a külföldi hullámhegynek itt is hullámhegy, hullámvölgynek hullámvölgy felel meg, azzal a különbséggel, hogy időben történik differentia, ami nem is csoda, hiszen a kereszténység külföldön első hatalmi fázisát a IV. és VI. századok közt éli, nálunk pedig X—XI. századokban. Itt is szépen látjuk beigazolva azon törvényt, hogy minden nép átéli az egész emberi nem történelmét, ha rövidített s gyorsított formában is, amiképen az egyén testileg s lelkileg átéli fájának életét, kezdve az első sejtől a fejlődés különféle változatain át a legmagasabb fokig. Nemcsak az egyéneknek, de a népnek életében is ott van a biogenetikai alaptörvény. Ugyanazon fejlődésirány tapasztalható külföldön is, hazánkban is, ott hat évszázad alatt nem történt annyi kivégzés, mint a XVI. és XVII. századnak egy évtizede alatt, itt három évszázados pauza jelentkezik, még nyomát is alig mutatja, hogy létezett-e valaha hazánkban s ekkor még nem is sejteti, mily hatalmas energiát fog egykor felmutatni.

4. DOMINIUM MUNDI.

A boszorkányhit kontinuitásának megszakadása általános tény egész Európában s ennek okát a renaissance által megváltozott új világfelfogásban kell keresnünk. „Graecia capta ferum victorem capit“ történelmi igazság. Amint egykor a népe hatalmában büszke, puritán Catót megejtette a legyőzött, rabszolgának eladott görögök kultúrája s öreg korában kezdett el hellénül tanulni, úgy a római birodalom hatalmának megdőltekor a medvebőrös barbár harcfiak, „kik üszköt vetnek fényes vá-

rosokra, kiknek lova múlt századok vetését tiporja el s istállót elhagyott templomfalak közt él, új vért hozand az elsilányult, megfogyott erekbe, s kik a cirkuszban himnuszt énekelnek: Míg a bösz tigris keblüket kitépi, új eszmét hoznak, a testvériséget és az egyénnek felszabadulását, melyek meg fogják rázni a világot.“ (Madách, Római jelenet). Róma nem múlt el, az egyház és a római jog átsegítették a középkoron át s újjáéledve a renaissance mozgalmában még mindig él. A költő szavai beteljesedtek: His ego nec metas rerum nec tempóra pono: Imperium sine fine dedi (Vergil) s az egész középkor alapeszméje a „Renovatio Romani imperii.“ Azt akarta megvalósítani s testté öltetni a pápa, az imperator coelestis s a császár az imperator terrenus. A 800. év karácsony napján, Szent Péter sírjánál néhány pillanatilag tartó szertartás, hogy a pápa arany császári koronát tett a frank király fejére és felhangzott az üdvkiáltás: Carolo, piissimo Augusto a Deo coronato magno et pacifico imperatori, vita et victoria!“ századok történelmi eszméit, mozgató rugóit jelezte. A császárság és pápaság két intézményét, alapvető pillérét jelentették a középkornak. A feladat eléréséhez, hogy megosztott munkakörrel kiki megszerezze az Imperium mundi-t, hogy a pápa betölthesse legnemesebb hivatását, az embereket elvezetni az örök életre, a császár pedig feladatául tekintse az ehhez szükséges állapot, béke megteremtését, a legteljesebb összhang kellett, ami az egész történelem folyamán csak háromszor valósulhatott meg, többször mindig szemben állnak s egyik a másik supremáciája ellen küzd. Károly Constantinus művét akarja folytatni, egybefűzi az egyház és állam érdekeit, megteremti a teljes összhangot, amit szépen fejez ki a 800 körül épített lateráni triclinium mozaikja: Középen Krisztus az apostolokkal, kiket elküld az evangéliumot hirdetni, egyik keze áldásra int, a másikban könyv, rajta Pax vobis. Alul jobbra ül Krisztus, balján Constantinus, másik oldalon Sylveszter pápa; annak lobogót fekete kereszttel, ennek a menyország és pokol kulcsait nyújtja. Ugyanezen mozaik baloldalán Péter apostol ül, előtte térdel III. Leo és Nagy Károly, Péter a kulcsokat tartja. Leónak püspöki palliumot, Károlynak lobogót ad s a boltív körüli felirat: „Gloria in exelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis“.¹ Később azonban állandó vita tárgya: a jus eligendi et ordinandi summum pontificem. Mindkét fél szövetségest keres, a pápaság hatalma

¹ Bryce: A római szent birodalom.

nagy, az excommunicatio és interdictum veszedelmes fegyverek kezében, a „barbaros expellere“ csatakiáltás messze visszhangot kelt egész Italiában, de ugyanaz, ki Cannosát járattott a világ urával, már száműzetésben halt meg. „Tetteimnek nem tulajdonítok fontosságot — mondotta — csak abban az egyben bizakodom, hogy szerettem az igazságot, gyűlöltem a hazugságot s ezért halok meg száműzetésben.¹ Kerül még hatalmas egyéniség a római püspöki székbe, így a középkori pápák utolsó nagy alakja, a magyar történelemből is jól ismert Vili. Bonifác az 1300-ik jubileumi évben összesereglett zarándokok előtt így szólt: Numquid ego summus sum pontifex? Nonne ita est cathedra Petri? Nonne possum imperii jura tutari, ego ego sum imperator s ebben benne van VII. Gergely hite s a pápaság múlt s jövőendő programja, de többé megvalósítani azt nem lehetett.

A császárság és pápaság küzdelmének főképen két hatását észlelhetjük, melyek beleszóznak a renaissance változásokba, *hatalmas tényezők* lesznek az új *világfelfogás* megteremtésében. Az egyik: az *eretnek* felekezetek támadása még Luther reformációja előtt, a másik: a *római jog* receptiója.

Az *eretnység* a kor legégetőbb problémájává lett. Az ideálisan gondolkodó középkor után a lelki szabadság megkötése jött. A legkisebb eltérés a hivatalos tanítástól, a pápaság s papság előtti feltétlen hódolat megtagadása, a dogmák szigorú be nem tartása, mind az eretnység neve alatt szerepelt. Minél inkább érzi a pápaság, hogy VII. Gergely eszméi már nem valósíthatók meg, mert a császárok váratlanul hatalmas szövetségest nyertek, annál görcsösebben hangoztatja az eretnység vádat s kegyetlen szigorral jár el vele szemben. Általános zavar támad, a középkor épülete recseg-inog s növeli a káoszt a régi rend makaes ellenállása, okos felfegyverkezése. A küzdelem, melynek eredményeképpen kibontakozik az új világnézet logikai mélységben és etikai tartalomban, szül *nagy féltékenységet*, izgatótságot, idegességet. Az eretnekeknek támadása a pápaság dominium mundija ellen, bennünket annyiban érdekel, hogy az ördög művének tekintették az eretnységet,² de már a régebbi

¹ Márki: Középkor története 528. I.

² Az ördöggel cimborálás vádja már legrégebbi időkben is bosszú fegyver volt az üldözök kezében. A X. században nem kisebb embert mint XII. János pápát (955—964) fosztják meg trónjától „vétkes élete miatt,“ bogy ivott az ördög egészségére, segítségül hívta Jupitert, Venust s más pogány démonokat. II. Ottó nevelőjéről, II. Sylvester pápáról is keringett a hír, hogy lelke árán szerezte meg a gonosztól a boldogulást. (Bryce i. m.)

hit alapján a boszorkányság is az ördög műve s így mindjobban kialakul az a hit, hogy a boszorkányság annyit tesz, mint eretnek felfogást vallani. Az eretnekség gyűjtő neve alatt szerepelnek tehát a boszorkányok, bűbajosok s a *Malleus Maleficarum* megdönthetetlen dogmaként hirdette: *Haeresis est maxima opera maleficarum non credere*. Eretnekség vádjával illetik a boszorkányokat s e crimen miatt alkalmazzák a legszigorúbb világi büntetést, az elégetést, de viszont boszorkányoknak is nevezik a szakadókat. E kettő tehát azonos fogalmat jelent, mivel úgy az eretnekség, mint a boszorkányság az ördög műve. így V. Kelemen pápa 1312-ben, a *Vox in excelsis* kezdetű bullájában a templáriusok rendjét feloszlatja az eretnekség vádjá miatt, melynek gyűjtő nevében bűbájosság is szerepel.¹ Hatalmas forduló pontot jelent a pápaság elleni küzdelemben s így az eretnekség iránti érzékenységnek legnagyobb mértékbeni kielezésében a Provence népének lázadása után megindult *reformatio tarn in capite, quam in membris* — mozgalom lutheri nagy hatása (már 1215-től jelszava a IV. lateráni zsinatnak, III. Ince pápának), mely erőteljesen dobta a megvitatás tűzébe az episcopialismus és curialismus kérdéseit. Wiklef egyetemen kezdte hirdetni új tanait, de az irodalom és szózék által nem maradt elszigetelten s befolyását érezték még a messzi cseh királyságban is, meg az Alduna vidékén.²

A papság és császárság elleni küzdelemben megjelenik váratlanul a római jog, mint az utóbbinak szövetségese s a *dominium mundi* odaítélésnek híres alapját, a sokat emlegetett *translatio* elméletet veszi elemzés alá, mely teória szerint a pápa kegye vette el a görögöktől a császárságot s adta a németeknek, Károly személyében. III. Ince egyik levelében így fejt ki: *jus et autoritas examinandi personam electam in regem et promovendam ad Imperium ad nos spectat, qui eum inungimus, Consecramus et coronamus; (C. I. C. Deer. Greg. I. 6.) praesertim quum ad eos (imperatores) ius et potestas huiusmodi ab apostolica sede pervenerit, quae Romanum Imperium in persona magnifici Caroli a Graecis transtulit in Germanos.*³ A romanisták azonban kimondják, hogy a császári méltóság egyedül Istentől származik, a választó fejedelmek hangoztatják 1336-ban, hogy egyedül az 6 választásuk révén nyeri el az

¹ Lecky: A felvilágosodás története Európában 1872.

² Macaulay: Anglia történelme.

³ Idézve Bryce i. m. 273, old.

uralkodó jogát a királyi és császári címre s ez nem szorul az apostoli széknék sem jóváhagyására, sem megerősítésére. Ugyanezen évben ezt megerősíti a frankfurti birodalmi gyűlés.¹ A felfogás fejlődését jól láthatjuk, ha egymás mellé állítjuk a Szásztükör s a Svábtükör tanítását; így a *Speculum Saxonicum* 1240 körül azt mondja; császár és pápa mindenik fő abban, amit Isten rájuk bízott, a pápa a lelkiekben, a császár a testiekben. 50 év múlva a Svábtükör már nem tudja vallani, hogy a pápa és császár egyenrangúak, azt tartja, amit később Vili. Bonifác, hogy egy testnek két feje nem lehet, mert az monstrum lenne s a fejedelmet alárendeli a pápának.² Általános azonban a *római jogászok* hangoztatása, hogy a *császár felette áll a pápának* s még lelkiekben sem önjogu (*sui generis*), mert itt viszont a zsinatok döntenek. Már a konstanzi zsinat összehívásakor Gerson, a párizsi egyetem cancellárja hangoztatja, hogy a császárt illeti meg a zsinat összehívása,ⁿ aminthogy Barbarossa Frigyes is hívott össze zsinatot, el is jöttek a meghívott főpapok s az ő pápa jelöltje mellett foglaltak állást. Még előbbi időkben a Merovingok hangoztatták, hogy az Egyház vezetését az uralkodók és az általuk összehívott zsinatok látják el. VIII. Gergelynél a domínium mundi követelése kikristályosodott abban a sententiában: A pápa felette áll mindenféle egyetemes zsinatnak.

5. A RÓMAI JOG RECEPTIÓJA.

A romanisták kedvező államjogi eszméket s tanokat hirdetve a császár érdekeinek akaratlanul is támogatói lettek s ezáltal népszerűekké. Mindinkább a figyelem gyűjtőpontjába kerül a római jog, de egyszersmind az egész antik kor, kultúra. Maga a római jog különben sem volt ismeretlen a középkor előtt, érvényben maradt az mindig Spanyolországban, dél Galliában, de nem feledték el még Britanniában sem. A *codex Theodosianus* ismételten kiadták a nyugati got s burgund fejedelmek s az úgynevezett *leges Romanae barbarorum* meghagyták a római joganyagot módosítva az új viszonyokhoz. Az egyház pedig, mely a középkor egész szellemére rányomta bélyegét, mint a római császárság egyenes utódja s a római intézményeknek egyedüli letéteményese szükségképen protegálta a római jogot elannyira, hogy általános mondás volt

¹ U. o. 239.

² U. o.

³ Macaulay: Anglia világtört. 330. old.

Ecclesia vivit lege Romana. Civilisták s kánonisták, kik úgy a római, mint az egyház jogot alkalmazták már Verbőczy tanúsága szerint is (Tripart. 11. 6.), egy úton haladnak, míg a Szász-tükör kifejezte szellem érvényes, de mihelyt divatba jön az „egy test, egy fő“ elv hangoztatása, szint kell vallani a jogászoknak, a császár mellé állnak a civilisták, a legisták s ezzel kezdetét veszi a kánonisták s romanisták (civilisták) harca. A római jog tekintélye mind nagyobb tért hódít s míg I. Miklós pápa Lothár feleségének bűnpörében a római jog alapján ítélik, már HI. Honorius 1229-ben eltiltja a római jog tanulmányát s tanítását a párisi egyetemen.¹ A római jog elterjedésének egyik fő oka volt az, hogy a császárok pártfogolták államjogi tanítása folytán s a városok óhajtva várták, mert a feudalista társadalmi rendnek megfelelő középkori vagyron s büntetőjogi rendszer többé elégtelennek bizonyult. Hatása pedig az volt, hogy az érdeklődés, egész Európának figyelme többé már nemcsak magára a római jogra, de az egész eltemetett antik korra, kultúrára tendált. A régi Róma nagyságáért lelkesednek s míg a munkások érzéketlenül hordják szét a kőbányának tekintett Colosseum köveit s a papok az ördög művének tekintik a pogány Rómának romokban is beszédes monumentumait, addig pl. Villani, az olasz Tinódi elmerengve ül Róma kövein s lelke bekalandozza az antik kor nagyszerű utait. *Dante* pedig így kiált fel: „Aki megrabolja vagy megrongálja őt (Rómát), szentségtelen tettevel Istent sérti meg, ki azt csak saját hasznára tette szentté.“² Újjászületik a latin irodalom, fellép a világi ismeretek utáni vágy, átalakulnak az egyetemek, a világi tudományok mind nagyobb szerephez jutnak, hatalmas művelést nyer a római jog, a latin, görög, héber filológia, jelentkezik a kísérleti módszer, szűnik a nem keresztények iránti gyűlölet. Az Egyház érdekei háttérbe szorulnak s hova-tovább előtérbe jut a hagyományoktól s tekintélyektől független *egyéniesség* érvényesülése. A világi élvezetek megvetése és elítélése többé nem öröm, az Egyház tekintélye meginog, a hit és aszkézis dicsőítése helyett a pápaság s papság bírálata s a vallásos közöny lépnek fel.” Az egyén mintegy kiszakítja magát a közösség köréből, divergensnek látszanak az ő s a társadalom érdekei, szembeszáll a természetes szelekciónak is gátat vetett uniformizáló s humánus szellemmel. Egy hatalmas laissez-faire nekilendülés

¹ Bryce i. m.

² Symonds: Renaissance Olaszországban.

³ Symonds i. m.

a szellemi életben s az individualista hit megteremti a szociális kapsoktól megszabaduló egyéniséget. „Nichts ist wahr, alles ist erlaubt“ ígét a renaissance individualistái is hangoztatták. Pánton khrématón metrón anthrópos, tón men öntón hős esti, ton de ouk öntón hős ouk estin: (minden dolognak az ember a mértéke; a létezőnek, ahogy létezik, a nem létezőnek, ahogy nem létezik) *szofista elmélet* filozófiai alapot nyújtott e kor szubjektivizmusának. Pogány szellem,¹ vad érzékiség nyomában járnak az egyéniség hatalma érvényesítésének s a kor hú tükrét nyerjük, ha képzeletben felkeressük ezen idők égjük nagy városát, pl. Firenzét. *A kalmár város* egyik terén zsbongó néptömeg hullámszik fel-alá. Amott egy pogány szentély romjain a Symposium vitatják Platonnak borostyánózott tanítványai, de itt egy tömeg földre veti magát, háromszor misericordiát kiált, Miatyánkot, ave Máriát, stb. mond. Vájjon ki vezérli a tömeget, ki képes úgy suggerálni? Egy kámzsás domonkos prédikál, a világ legnagyobb szónoka, Savonarola. Ez a meghasonlott lelki életű szerzetes, Vergiliusnak „Heu fuge crudeles terras, fuge litus avarum“ szavaival lép a kolostorba, a Biblia és Szent Tamás eszményképei, majd mint prédikátor, bejárja Lombardiát, mindenütt vést, romlást, csodákat jósolva. Ellentétbe jut a pápával, kinek erkölcsi életét keményen ostorozza; „Ecce gladius domini super terram cito et velociter“ kezdetű lángoló szónoklata Rómára céloz, mely felől fekete kereszt jelenik meg, rajta Crux irae dei. Ez az ember, kinek belső tűz égeti valóját s kényszeríti, hogy szóljon, beszédeiben a legjobb korjellemezést nyújtja: „Oh Italia, Óh Italia, oly nép hatalmába adlak, amely téged a nemzetek sorából ki fog törülni. Látom, mint ereszkedik alá oroszlánként, a döghalál és háború kezét fogva közelednek. Akkora lesz a halálok száma, hogy a sírásók az uccákon fognak végigmenni s kiáltani fogják: kinek van halottja? És egyik az anyját fogja hozni, a másik a fiát. Óh Róma! Újra kiáltok hozzád, szállj magadba“ és „a menyeknek minden anyyala karddal kezében s az egész menyeknek minden lakója kivonul ezen háborúba Isten elől. Vájjon hova indulnak? Szt. Péter Rómába akar, kiáltja Rómába! Rómába! Szt. Pál és Gergely követik őt, ők is hangoztatják: Rómába s mögöttük jár a kard a döghalál, az ínség.“ Ez a domonkos végül is máglyán pusztul el, utolsó

¹ Főigyekezet a keresztény egyházatyák 8 evangélisták tanításait visszavezetni a görög filozófusokra. Platonnak szentélyt építettek a szobra előtt mécesst égettek.

szavai:“ Az Úr is szenvedett ennyit értem.“¹ Ha valaki úgy találná, hogy ez a rajz egy patológikus lélek túlérzékeny felfogása, olvassuk el szavait Macchiavellinek, ki pedig teljes ellentéte egyéniségét illetőleg Savonarolának: „Olaszország rabszolgább a hébereknél, leigázottabb a perzsáknál, szétzüllöttebb az athaeniéknél, feje nincs, rend nem létezik, meg van az verve, kifosztva, széttépve; idegennek prédája, kiszenvedte a vésznek minden nemét.“²

Miután bemutattuk a római jog receptiojának főokát s ismertettük azt a világnézeti nagy átalakulást, melyet a receptio által felkeltett érdeklődés magával vont s a boszorkányperek megindulását idézte elő, egyszóval miután láttuk a római jog receptiojának nevezett érdekes és mély folyamat kezdetét s végét, okát s hatását, vegyük szemügyre, miben áll magának ennek a receptiónak a lényege?

Ha valahol szükséges a fogalmak precíz meghatározását előre bocsátani, úgy jelen eset legfőbb mértékben az. Határozott szilárdsággal tudták ugyan kijelölni térben és időben a majd ezer éven át, az akkori ismert egész világon uralkodó római nép sajátos jogrendszerét, melynek keretében kiválóan uralkodott a *lex posterior derogat priori* elve, az a mindenkor tételes jog, mely megszünteti a tradíciók átplántálta *consuetudo* erejét, de az organikus jogi élet egyik sarkköve. A nemzeti hagyományok kitűnő védője, Werbőczy szembe is helyezkedett e tanítással, de az idők vaskövetkezetessége rácáfolt s a következő században, midőn a *Tripartitum*ról bírálatot ír egy másik nagy jogászunk, Khitonich thesis, antithesis és resultum formájában más eredményre jut, sőt a *Tripartitum*nak aulikus ízű átdolgozásában, a *Quadripartitum*ban ugyané nézet foglal helyet.

Minden nemzet ad önmagának jogot, ez az ő saját joga s polgári jog a neve (*jus civile*). A római nemzet joga, melynek első kodifikációját a 451. évben határozta el a *comitia centuriata*, midőn tíz patríciust felruházott consuli hatalommal s kiküldte a törvények összeírására (*Decemviri consulati imperio, legibus scribendis*) kezdetben a tíz, majd tizenkét tábla törvényéből állt, melyeket a fórumon függesztettek ki, hogy mindenki olvassa s iskolákban tanulták még Cicero korában is.⁴ Jelentőségét Livius

¹ Ezen novellistikus rajz tisztára a Villani krónika és Sysmond i. m. e. alapján.

² Macchiavelli: A fejedelem.

³ *Tripartitum*. Prologus. Till. 12.

⁴ Cic. de leg. I. 15.

jellemzi, midőn azt mondja a XII. tábláról, hogy az *fons omnis publici privatique iuris, velut corpus romani iuris*¹ s Justinianus a XII. táblát tekinti a római jog alapjának. Ennek nevéhez fűződik a rendszeres Kodifikáció, ki elrendelte összegyűjteni a császári rendeleteket (*Constitutionem*), majd egy mindenre kiterjedő (*pandekta*) és rendszeres (*digesta*) gyűjtemény megszerkesztését határozta el, így jött létre a *Pandectae* vagy *Digestorum libri*. Ehhez járulnak az ifjúság számára készült tankönyvek (*Institutiones*) s végül a *Novellák*, kétes vagy új jogi esetekben kibocsátott császári döntvények. Így a *Corpus Juris Civilis*nek részei: a *Codex*, a *Pandectae seu Digestae*, az *Institutiones* s végül a *Novellák*.“ All pedig a római jog tartalmi köre törvényekből (amit az egész nemzet parancsol s megállapít), tanácsvézgeményekből (amit a tanács parancsol), fejedelmi rendeletekből (amit a császár határoz s megállapít), *plebiscitumokból* (a *plebs* parancsa), *hirdetményekből* (illetékes tényezők bocsátják ki) s *jogtudósok feleleteiből*.¹⁾

A *receptio* kérdését az összehasonlító jogtudomány vetette fel. összehasonlítani annyit tesz, mint két vagy több tárgyat egymás mellé állítani, hogy megkeresve a *tertium conparationist* a közös kitűnjék a *paritás* vagy *imparitás*. Ettől a *vulgaris* eljárástól meg kell különböztetni az u. n. *tudományos* összehasonlítást, mely törvények *identitását* vagy *kontráriumát* kutatja. A *comparativ* módszerek körén belül két irányt lehet megállapítani, aszerint, hogy a szóbanforgó jelenséget *átvétel* vagy *önálló keletkezés* révén magyarázza. E kérdésben az *ethnologia* döntött, midőn *kiindulási ponttul* ezt vallja: az *emberiség* fajainak *kulturális képei* óriási *divergenciát* mutatnak a *formák sokszerűségében*, de a *megett* is megtalálható az *állandó tartalom*, a *gondolat egysége*: Az *Elementargedanke*. A *sokféleségnek* okai a *mindenütt megtalálható survival jelenségek*. Az *értelem formát nyer*, az *Elementargedanke* *Völkergedankévé* lesz, de a *forma megmerevedik*, *szívós*, *konzervatív képességgel* rendelkezvén még mindig *arra az értelemre mutat*, melyet *rég elvesztett tartalmi jegyeinek egészében vagy részében*. De az *ily forma új tartalmat is nyerhet*, midőn *újából megszerzi létjogosultságát*. E jelenséget *nevezzük survivalnak*. Már most, ha *sikerül ezen*

¹ Uo. 3. 34.

² Dr. Vécsey Tamás: A Római jog Institutiói. 1896.

³ Gaius: *Institutiones* I. 1c. 1. 2.

formákat áttörni, hogy a tiszta értelmet megnyerjük, ellőttünk fog állani az *örömem béri*, az élet egysége.*

A két ellentétes felfogást tehát úgy egyeztetjük össze, hogy a forma primär értelmével önálló keletkezés de secundär, ter-tiär, stb. tartalommal telítés átvétel is lehet. A római jog recep-tiójánál is nem azt fogjuk vizsgálni, hogy valamely jogszokás, törvény valóban a római jogból ered-e, nem fogjuk e hypothesi kiszedni tértől s időtől függetlenül a hasonló jelenségeket, mert az u. n. Elementargedankét keressük s ez önállóan jön létre. Bizonyos, hogy történik átvétel tartalmilag s de verbo ad verbum is, de speciálisán a magyar történetre feladatunk felelni: Mikor és hol jut el a magyarság kulturális életének azon pontjához, hogy az elaggott formákat új tartalommal lássa el, mindmeg-annyi survivalt, jogi s gazdasági téren hozzon létre s tenni fogja ezt oly módon, hogy érintkezésbe jut egy bőséges, ural-kodó és terjedni akaró forrással, a *római joggal*, mely ép akkor jut el, ide, midőn minden forr, változik, az élettartalom keresés s meglelés létkérdés és féltő, hogy önmagából nem tud újjászü-letni, vagy nagyon is soká tartana e lázas vajúdás, segítség kell, gyors segítség s ekkor *színre lép a kereszténység*, orvoslást ígér s nyújt, a lázban sorvadó beteg oltást nyer, valósággal a

* Jegyzet: Kitűnő példa a survival jelenségek megértésére n megmerevedett szójege, mely eredeti, tehát primär tartalmát rég elvesztette ez csupán etymologicce ismerhető fel. Vitás kérdés, vajjon ismerték-e a rómaiak a földközösséget? Sok más adat közt, melyek igennel felelnek e kérdésre egyik legnevezetesebb a pare pro indivisio elv, mely szerint az elhalt birtokos után az örökösök valamennyien birtokába jutnak az örökségnek, de a dominiumból condominium lesz s az örökös társak már a római jogászok véleménye szerint az örökölt birtoknak csak eszméi hányadát bírják. Ez a retrográd a mindenképen visszaesést jelentő törvény primi-tívebb voltánál fogva nem egzisztálhatott a magasabb fejlettségű termelési rendszer, a bajon segített az actio communi dividundo. Amiképen a jogügylet terminus technikus a mancipatio azt jelenti manu capere, tehát adás-vétel tárgy csak az lehet, ami kézzel megragadható, úgy a parens szó a parentela (parentilla) rendszerre mutat vissza, mely a közös, közvetlen elődtől leszármazók által alkotott lineát jelenti, azaz a törzsszervezetben megismert rokonági rendszert, midőn a kapocs, a parentela alatt az összes parensék értendők. így a parentela = amicitia = cognatio = affinitás s a parentelához tartozó parentes = cognati.¹ Maga a parens szó nem a pario 3. peperi partus igétől veszi eredetét, ekkor szabályszerű képzés folytán pariensnek kellene lenni, de a pareo 2 paruitól, úgyhogy parentes azok, akik parent — engedelmessé válnak a parentela a rendszernek, az egyedüli elismert közös-ségnek, mely nem per connubium paratur, mint a Du Cange mondja. A familia — famulia vagy a magyar család = cseléd sem jelent eredetileg vérségi kapcsolatot. Hogy már a régi írók használják a perére alakot, melyből a mai etymológiai szó-tárak levezetik a parens formát, az hibás s valószínűleg analógiás képződés ilyen Wundt féle schema szerint:

Legens — legére — parens — parere

A parens szó megmagyarázása s az egykor fennálló parentela rendszer bizonyí-tására való felhasználása, tudtommal itt fordul elő legelőször.

¹ Du Conge.

toxin-antitoxin elmélet értelmében, megnyerni azt a mérget, mely épen üszkösített, de mely sietteti az ellenméreg kitermelését s e toxin a kereszténység nyújtotta *római jog*.

A receptio folyamatának két fázisát szokták felemlíteni. Létrejön először az u. n. elméleti befogadás s ezt követi később a gyakorlati.¹ Mi nem követjük e beosztást, mert az „elméleti“ receptio nem jelent semmi mást, mint azt a törvényszerű kultúrfolyamatot, mely szerint a gyakorlati érvényesülést mindenütt megelőzi egy szellemi fellendülés. Bizonyos, Hogy Irnerius s a glossatorok, kik elsőnek érezték, mily fontos lenne a Corpus Juris Civilisnek Hibátlan rekonstruálása, akár a klasszikus világ iránt érzett szenvedélyből, akár a jogélet bizonytalansága miatt, kezdetben lépést tartottak az Egyházzal, praktikus okokból és céllal, Hiszen *Gratian*, a Corpus Juris Canonici megteremtője kortársa Irneriusnak (1143 körül készült a Decretum Gratiani) s nem kevésbé alapos ismerője s tisztelője a római jognak. De különben sem elméleti ízű e receptio, nem maradt meg az egyetem falai közt, hanem az életben igen fontos szerephez jutott. Mégis miért tűnik fel, hogy ez csupán teoretice történt? Úgy gondolom, nem másért, mint azért, mert *a vagyonjog terén nem érvényesülhetett*, kompromisszumot kellett kötnie s büntetőjogi reformkísérletei gyenge Hullámokat vetettek. A másik, gyakorlatinak nevezett fázis nagyobb port vert fel, mert vagyonjogi receptio ugyan itt sem érvényesült, de annál nagyobb mértékben a *büntető és perjogi* s míg az első esetben zavart nem okozva, a császárság nem sokat törődve vele, az Egyház jóindulattal pártfogolva, most *államjogi* tanítása miatt az összeütközés középpontjába jutott. Szoktak beszélni teljes és részleges receptoról. Ez sem helyes. A középkor története nem ismer tiszta római jogvidéket, még Itáliában sem, annál kevésbé Németországban. Egy nép a maga jogrendszerét, mely sui generis, nem vetheti le s cserélheti fel mással. Ennek kieroszakolása lehet diadalmos forradalmi cselekmény, de nem jutván alkalmas talajra, hamar elpusztul s csak felesleges rázkódást idéz elő. Részleges és részletes receptoról is csak ott lehet szó, ahol erre alkalmas habitus tanyázik. Még ez esetben sem történik az átvétel minden rázkódás nélkül. A feltorlódo ellentéteket nem simítja ki sem az átvevőnek készsége, sem a befogadottnak elaszticitása.

¹ Timon Ákos: Magy. Alkotmány és Jogtörténet 317. I.

Mint idegen test zörrenve pattan le annak védjéről, mélyen, a termő talajig kell fúródnia, hogy gyökeret eressen. Csak úgy lesz életképes a részleges átvétel, ha az átvevő és befogadott rendszerek „Elementargedankéja“, géniusza ugyanaz. Amidőn a római jogászok államjogi tanításai tetszetősek lettek a császároknak, megtörtént a római jog receptiója oly módon, hogy a birodalmi törvénykönyv kodifikálásában helyet foglalt a germán s kánon jog mellett. Birtokviszonyok, mobil vagyonnak előtérbe nyomulása érezte a germán jog hiányát, mégsem sikerült a vagyoni receptio. A kodifikálás után újból életre jönnek a partikuláris jogok s erősebbek, mint valaha. Nem érvényesülhetett, mert a tulajdonjog korlátlan hatalmának eszméje messzire elűtő a középkor tengelyét alkotó feudalizmustól, midőn minden cél, országos érdek a katonai célra megkötött vagynon, birtokon alapul. A reformáció korabeli mozgalmak, vágyódások a római joghoz mutatták, mennyire átalakultak a viszonyok. A mobil vagyon, melynek életképes formája csak a római jog lehetett, mindjobban előtérbe nyomul. Felbomlik a hűbéri társadalom, lehanyatlak a feudalizmusnak egykor fényesen, urasan emelt lovagi zászlója. A nagy szerephez jutott városok melyek már Madarász Henrik óta keletkeztek és elsősorban földesuruknak, a püspöknek hatalmát akarták lerázni, hön óhajtják s sürgetik a receptiót s a birtok mint egyedüli vagyon kénytelen helyet engedni a tőkének. Az áthidaló korban más mérték áll a birtokra, más mérték az ingóságra. Ott a szigorú, törvényesen szabályozott megkötöttség, itt a szabad rendelkezés. Azután eljő az újkor, melyet a pénzgazdaság hiv életre s ekkor jut el Nyugat-Európa fejlődésének azon pontjához, ahova a római állam jutott el a pun háborúk után. A tőke uralma. Itt a városi polgárság, a bérlők, a pénzarisztokrácia, az ordo equitum, mint új rend ékelődik be a birtokos rend s polgárság közé; ott is a városi polgárság, az iparos-kereskedő tőkés osztály lesz súlyos jelentőségűvé a hasonló osztályok mellett. Igazi receptio, teljes mértékű csak akkor juthatott el, mikor a nagy francia forradalom végig dűlja a régi rendet s diadalmat nyújt a felsarjadzó polgárságnak. A rázkódás így is nagy volt, vér, iszonyú sok vér mosta alá a teret s temetett maga alá kultúrát, értéket, mindent, mi szép s nemes volt. De használt a segítség. Eljött a receptio, a nagy Napoleon, kinek büszke útját hadseregek mérték ki, megalkotta a Code Napóleont. S míg az újkori jogrendszerek divergenciájának élessége letompult kompromissumban, addig

az 1789 utáni időkben útját egyengette a teljes mértékű vagyoni jogi recepciónak a már történelmi osztályé lett polgárság.

De ha a termelési viszonyok nem is alakultak át oly mértékben, hogy bekövetkezzék receptió formájában a gyökeres vagyoni jogi reformáció, annál inkább megtörtént ez a büntető jog terén s minket jelen esetben ez érdekel. A legősibb jogvédelem a magán vagy vérbosszú, melynek halvány nyoma még Sz. László törvényeiben is fellelhető.¹ Si qui domi puguaverint et ad judicem non venerint, nil quaerat judex² s a klasszikus római jog is elismeri, hogy vim vi repellere licet. Már a klán szervezetben sem tekintik a bűncselekményt a legridegebb abszolút értelemben delictum privatumnak, de a közösségnek vérrrel szankcionált tabu tilalma megsértésének s a bosszú rögtön automaticae éri utól a bünt ugyancsak a törzs részéről. Mindamellett a középkor egész folyamatában azt látjuk, hogy a bűncselekmény általában magánjogot sért s az állam csak akkor bünteti, ha a sértett fél vagy hozzátartozói kívánják. E felfogás tehát rokonságot mutat azzal, hogy kezdetben csak a magánüldözés vett elégtételt sérelemért s Tacitus korában még fenn áll ez a jogelv a germánok közt súlyosabb esetekben. A középkor büntető jogrendszerét a *vádeljárás* jellemzi, ebből következik, hogy nincs vád vádló nélkül, (nullus actor, nullum crimen), a peres eljárás addig tart, míg a vád s arra vonatkozik csupán, melyet a vád érint. Jellemzik a peres eljárást a tárgyalási elv feltétlen érvényesítése, a merevség s a szigor. Vádló és vádlott egyenrangú felek s igazságukat keresik a bíró előtt, ki nem mérlegel, nem dönt, csupán felügyel a tárgyalás menetére. Merev formalizmussal ünnepélyes szertartások közt a felperes nem a bírónak, de az ellenfelének mondja el panaszát. Alperes azt szóról szóra elismeri vagy tagadja; ezután jön a bizonyítás. Mivel nem az anyagi igazság kiderítése képezte a per célját, hanem hogy az ellenfél meghajoljon a formai igazság előtt, ezért a bizonyítás eszközei; a párbaj, eskü és istenítélet. Ezek ismertetése most nem feladatunk, csak megjegyezzük, hogy a nép előtt feltétlen hitelre talált bizonyítási eljárásról van szó. Történik pedig a nagy nyilvánosság előtt, ezért nincs helye a perorvoslatnak és az ellenbizonyítéknak. (E jellemzés nagyjában annyira beszűrődött, hogy felesleges minden irodalmi hivatkozás).

¹ Hajnik Imre: A Magyar Bírósági Szervezet és Perjog az Árpád és a Vegesházi királyok alatt. Budapest, 1899.

² S. Lad. III. 27.

A renaissance változást idézett elő. Megismerik a római jogot, mely objektív bizonyítási rendszerrel bírt, a canon jog már régebben törekedett a való igazság kiderítésére, az államhatalom mindinkább kidomborodik mint közjogi egység s a büntető jogot a közjog körébe sorozzák. A büntetőjog e szakát a *nyomozó eljárás* jellemzi, a peres eljárás több szakaszra oszlik. Első fő stadium, midőn a bíró magánvádra vagy hivatalból információt szerez, nyomoz, hogy a valódi tettes bűnhődjék s ha alapos gyanúok merülnek fel, akkor jön a per második szakaja az egyén elfogatásával vagy beidézésével. A bíró egyesíti magában a felperes és vádlott személyét, kik már nem egyenrangú ügyfelek s mert a nyomozás tervszerűséget követel, az előbbi kor peres eljárását jellemző nyilvános jelleget a titkosság váltja fel. Annak folyamánya a szóbeliség, ennek az írásteliség. Miután az adatok megőrzése megadja a lehetőséget, előtérbe jut mindinkább a jogorvoslat keresés is. Szabadelvű felfogás következtében már nem hisznek az istenítéletekben, azért a nyomozás bizonyítékok beszerzésére törekszik (boszorkányperekben a stigma, az ördög pecsétjének keresése), vagy ennek hiányában az önkéntes vallomásra, mely nélkül végítéletet hozni nem lehet. Itt lép fel a vádlott beismerésének kieroszakolása, ez a kínvallatás (tortúra, gehenne, question), a peres eljárás ezen neméből származik az inquisitio, mely tehát nem az Egyház találmánya, annál is inkább, mivel az kezdetben csak egyházi büntetést, az excommunicációt alkalmazta,¹ hanem a nyomozó eljárás szelleméből szükségképen folyt, későbbi hírhedtségét a titkosság folytán előfordulható visszaéléseknek lehet betudni, meg volt az mindenütt a nyugateurópai jogfejlődésben, nálunk is, noha a magyar jogtörténet írók tagadják, illetve nem tudnak róla. Az elmondottakat támasszuk alá tárgyi bizonyítékokkal, de mielőtt ezt megtennénk, nyomatékosan előre bocsátjuk, hogy amiket előadtunk, tisztára elmélet, mely a maga teljességében, ridegségében nem érvényesült soha. A történelem fejlődésének már hangoztatott biogenetikai alaptörvénye megcáfolhatatlanul előírja, hogy szigorúan körvonalazott feltételen rendszert nem lehet felállítani, csupán uralkodó s a maga korának érvényességre törekvő színezetet nyújtó typus megszerkesztéséről lehet szó. Nem lehet a történelmi fejlődést organikus lényegénél fogva elhatárolni a büntetőjog terén sem. Nem lehet

¹ 1279. budai zsinat.

azt mondani, hogy a történelem egyik periódusában ez a szellem, a másikban más jut kizárólagos érvényességre.

A középkor büntetőjogrendszerét a vádeljárás jellemzi, az újkorét a nyomozó szellem. Az előbbi nem jutott feltétlen szupremációra s így korán láthatjuk, hogy a bűncselekmény már ezen időszakban is hivatalból üldözendő, de ez a római jogot recipiált egyházjog műve. A Várad Regestrumból tudjuk, hogy érvényesült a nincsen vádló, nincs vád jogelv, mely a vádeljárástypusnak éles jegye. Így a 6. szám alatt közölt eset: az archydyakonus előtt felperes veneficium miatt vád alá fogja az alperest, ezt istenítéletre küldik, de nem kell hordoznia a vasat, mert a felperes visszavonja keresetét.¹ A magyar boszorkánypereket a vádeljárás jellemzi 1584-ig. Első ismert per 1565-ben folyt le, Kolozsvárt, melyben Grúz Péter magánpanaszos vádja alapján meghallgatják a tanukat Botzi Klára ellen, ki veneficium miatt áll a bíróság előtt. Magánember emel tehát vádat s a tanúkihallgatások szerzik be a bizonyítékokat, de fontos már a tortúra előtti s utáni önvallomás is. Ítélet, hogy ad solitum locum educatur et igne comburatur.² 1573-ban Kolozsvárt Kaskötő Ágoston, Fekete Katót boszorkánysággal vádolja,³ é. i. t. 1584-ben a város ügyészei (procuratores civitatis) emelnek vádat Szabó Kata ellen, először a vádhatóság tanúit hallgatják ki, azután a védelmét. E per nevezetessége, hogy itt szerepel először hivatalos vádló a város procuratora személyében, továbbá az ítélet, mely a bűncselekményeknek részletes elősorolása után halálos büntetést hoz, legrégebb magyar nyelvű. Harmadik nevezetessége e pernek, hogy ez a Szabó Kata Szabó Dezső írónak valamelyik ősanyja. (Sáját bevallása),¹ Ettől kezdve a nyomozó eljárás lép fel s a boszorkányság ex officio üldözendő vétség.

Ha tehát el is fogadjuk, hogy a boszorkányhit kontinuitása megszakadásának punctum saliensét ott keressük, hogy megváltozik a világfelfogás, átalakul a büntetőjog szelleme minden vonásában, érvényesül az a paradoxonszerű felfogás, hogy ahol sok az orvos, sok a beteg; ahol sok a bíró, sok a bűnöző, nagyobb a türelmetlenség, érzékenység s ebből kifolyólag nagyobb arányban indulnak meg a büntető eljárások, nagyobb buzgalommal, nagyobb szigorral. így kerül a boszorkánykodás mint eretnokség — és megfordítva — a figyelem és üldözés

¹ Vár. Reg. 6.

² Komáromy 111.

³ Komáromy Vili.

⁴ Komáromy XVI.

középpontjába s a boszorkánypererek kezdetüket veszik, bekövetkezik a grafikus rajz második nagy hullámhegye. Eddig rendben van. De ha felcsapjuk bármely hazai jogtörténeti munkát (pl. Timonét), azt látjuk, hogy Magyarországon nem volt meg soha a receptió, mert míg a nyugati államokban kodifikáltván uralomra jutott vagy legalább is a helyi jogrendszerrel harmonikus dualizmust képezett, addig a hozzánk is elérkező római jog szemben találta magát az országos nemesi joggal, mely akkor már megérett a kodifikálásra. Régebben sem történhetett ez meg, mert a népvándorlás özöne (?) elseperte a római intézményeket s nyoma sem maradt meg az egykorú pannonai szervezetnek. Azt mondja Timon Ákos, a germán népek érintkezésbe jutva a rómaiakkal, midőn uralomra jutottak, átvették a római jogot, noha ez kezdetben teljes ellentétet képezett saját jogrendszerükkel. Magyarországon sohasem következett be a római jog receptiója olyan értelemben, hogy a hazai jog félreszórításával, mellőzésével történjék.¹ De maga a hazai jog is a rómain épült fel. A reformáció, noha legnagyobb mértékben neki köszönhette létét, később elidegenedett tőle s ekkor újból az Egyház vonzkörébe esik. A római jogban rejlő *mira vis consequentiarum* minden idők jogászait, hol az egyik, hol a másik oldalon, megragadta. De a magyar jog kodifikátora nyíltan mondja; „*iura regni huius, originaliter ex pontificii Caesareique iuris fontibus progressum habent* (HK. 26 pr.) Ilyesmit mond Khitonich is műve prologusában. A receptió értelmezésénél már feleltünk ezen felfogásra t. i. hogy nálunk nem volt s itt csak ismételjük, hogy a római jogot recepiált németbirodalmi törvénykönyv kodifikáltván, a Carolina éppenséggel nem mellőzte a hazai jogrendszert, mert abban egyrészt három jogelem érvényesült: a római, germán és egyházjog,² másrészt mellette a partikuláris jogok továbbra is érvényben maradtak. Ha Magyarországon nem volt meg soha a receptió, akkor ez a magyar boszorkánypererek fejlődésében nem szerepelhet okul. Az okság elve azonban nemcsak arra tanít, hogy mindennek megvan az elégséges oka, hanem arra is, hogy ha két, három, stb. azonos lényegű és összetételű tüneménynek, mint okozatnak egy és azon ok felelel meg, akkor valamennyi az előbbiekkal azonosságot mutató jelenségnek oka is ugyanaz. Induktív úton létrejött feltevés, mely annál biztosabb minél több

¹ Timon Ákos: Magyar Alkotmány és Jogtörténet 317. l.

² Bluntschli Staatswörterbuch, Carolina.

adatot involvál az alapul szolgáló statisztika. Európa minden államában, Magyarországon is azonos fejlődés észlelhető, legalább in abstrakto fel kell tennünk, az ok is azonos. Be kellene bizonyítani részletesen, hogy nálunk is meg volt a receptió, de ez a feladat messzire kinőne e dolgozat keretein, így csak néhány pontban foglaljuk össze a fontos argumentumokat, hivatkozva arra, hogy ezt megírtuk már egy külön értekezésben, de nem publikálhattam az áldatlan nyomdaviszonyok miatt.

Az egyház betartotta ezt az ígét: „Tanítsatok minden népeket“, ahová eljutott, magával vitte kultúráját, azzal beoltotta a régi, pogány népeket és ezen működése főképen áldásos volt a jog terén, mert a termelési rendszer átalakulta után a régi jog, mely annak csak nehezen cammogott utána, többé már ki nem elégítette a szükségleteket. Az egyháznak kezdetben más joga nem volt, mint a római, melynek mindig örökösül tekintette magát. De maga a római szellem, a római irodalom is eljutott az Egyház égisze alatt mindenüvé. Sz. László a pannonhalmi monostort megajándékozta 72 darab írott könyvvel, köztük Cicero, Cato, Lucanus, Donatus, stb.¹ A középkorban a jogi oktatás az egyetemekről indult ki s nálunk valószínűleg már a veszprémi székesegyházi iskolában tanultak jogot. Amidőn már jelentkezik az ellentét a romanisták s kánonisták közt s a pápaság többé már nem pártfogolja a római jogot, akkor már Magyarországon több művelője akad. így IV. Ince pápának 1254. oklevele már beszél Magyarországon római jog doktorairól is. IV. László a párisi egyetemhez hasonlítja a veszprémi iskolát,² hol „a törvény tudomány az ország joga fenntartására főrangot foglal el“ s mielőtt elpusztult volna, 3000 márka értékű könyvtárral rendelkezett. A káptalannak az 1276. oklevél bizonyossága szerint tizenöt olyan tagja volt, akik úgy a roma, mint a kánonjognak doktorai voltak.² Más főiskola nem lévén ez árpádok korában, annál nagyobb számban mentek ki külföldre magyar ifjak, egyetemeket hallgatni. A Major Legenda szerint már Szt. István alapított egyházat Konstantinápolyban. „Ebben főcélja a szent királynak az istentisztelet terjesztése volt, azonban egyszersmind óhajtotta, hogy a görög tudományokban művelt honfiai Magyarországot azon mérvben dicsőítsék, mint latin műveltsé-

¹ Első feladatunk bemutatni, hogy meg kellett lenni a római jog receptiójának s kelőbb bemutatjuk, hogy ez meg ia történt. Az előbbit főleg Van József: Hazai élf Külföldi líkolázás az Arpádkorszak alatt 1862. műve alapján tesszük.

² Timon i. m.

gükkel azok, kik Rómában fáradoztak.¹ Voltak magyarok Páriában, de népesebben Bolognában, a jogi oktatás igazi székhelyén, honnan Irenius s a glossatorok úttörő munkássága, de Gratian is elindultak. Itt a magyar külön nemzetet képezett. Magyarország egyetlen főiskoláján tanulták a római jogot, magyar ifjak nagy számban mentek ki külföldre s jöttek hozzánk idegenek, kik külföldi műveltséggel bírtak, lehetetlen, hogy ne jött volna el hozzánk intézményeinket átalakítólag maga a római jog is. Az Árpádkori trónutódlás körüli harcban láthatjuk, hogy valóban el is jött, hosszú küzdelem után diadalt is aratott.

Alig van a jogtörténelemnek többet vitatott kérdése, mint az hogy miképen háramlott kezdetben a trón utódról-utódra? Róma, mely a magánjog rendszerének bámulatos remekét nyújtotta: kevés gondot fordított az államjog kiépítésére. — *Waehrend zu Zeiten der Kaiserherrschaft des Privatrechts die höchste Ausbildung erfuhr, waehrend sich ein bewundernswürdiges Verstaendnise aller Feinheiten des Civilprocesses, der Bestellung eines Staatsoberhauptes, eine 476 jaehrige Anarchi* — mondja a német államjog nagy kutatója, Schulze.² A klasszikus népek szellemük minden tehetségét a respublica keretében fejtették ki s így a germánokra várt a monarchia államjogának kiépítése.

— A jogéletnek ezen egyedüli terén, elhagyva a római jog biztos útmutatásától, hosszú századokon át a teljes bizonytalanság uralkodik, az öröklő monarchiának ingatag alapjával. A monarchikus államjog fejlődésének első szilárd pontja lesz, midőn kialakul egy *gens regia*, ein Herrschergeschlecht, das Edelste unter den Edéin s ennek köréből lépnek elő a királyok. Öröklés és választás képezik alapját az ógermán királyságoknak. — Öröklés, amennyiben csak a *gens regia* jöhet számitásba, a leghatalmasabb törzs, mely az istenekhez viszi eredetét, de választás is, mivel ezen törzsből a legvitézebbet a legvártatottabbat választják az országnagyok, vagy a nép. — *Pflugk-Hartung* az örökösödés és választás küzdelmét látja a népvándorlás egész korában, keleten és nyugaton.³ A kettő megfért egymás mellett is, de gyakran szembekerültek s kizárólagos hatalomra törekedett egyik a másiknak rovására.

— Meg kell állapítani, hogy nehéz, homályos kérdésnek tűnik

¹ Vass i. n.

² Schulze: *Das Recht der Erstgeburt*. Id. Bluntschli, *Staatswörterbuch* X. kötet 519. lap.

³ Id. Csekey: *A Magyar Trónöröklési Jog* művében.

fel a trónutódlás jogelve, úgy, Hogy Lindner¹ a német királyválasztókról értekezvén, nem is igyekeznek valamely rendszer constituálására, hanem oda jut ki, hogy az egyes eseteket egyéniileg kell kezelni, mert rendszerint az okok egész szövődéke hatott közre. így volt az nálunk is. — Arra a kérdésre, hogyan töltötték be a királyi széket az Árpádok korában, úgy feleltek meg Cziráky nyomán, hogy örökösödésbe oltott választás uralkodót.² 1913-ban Fraknoi Vilmos³ újból felveti a kérdést s a megvitatás tüzebe dobja nem új adatoknak alapján, de új módszernek alkalmazásával, s arra az eredményre jut, hogy az Árpádok korában Írott szabályok (scripti canonis series) szólnak az izbéli öröklésről és pedig a primogenitura rendje értelmében. Az öröklés mellett bizonyítanak: I. A kor nagy részében általános hangoztatott legitimitás jogelv érvényesítésére való feltétlen törekvés. (A krónikák, Lukács érsek az ellenkirályok korában rendületlenül kitart a törvényes király mellett.) 2. pápai oklevelek hangoztatják az örökösödést (III. Incének a magyar főpapokhoz intézett levele VIII. Bonifácnak 1303-ban kelt Spectator Omnium bullája) 3. Királyaink jogcíme hivatkoznak (Általános hangoztatás: ordine geniturae, jure haesreditario, jure successorio, jure geniturae, naturális dominus stb; különösen fontos az 1290. országgyűlés eme szavai: jure at ordine geniturae, amit III. András hangsúlyozott) 4. a statisztika (Királyválasztó országgyűlés nem igen lehetett, mert III. Andrást 13 napra koronázták meg IV. László halála után. — Huszonhét fejedelem közül tizenkettőt fia követte, tizenkettőnek nem volt fia, három esetben nem tartották be az elsőszülöttségi rendet, de akkor is országos érdekből történt ez.)

Még ugyanebben az évben felel Fraknoi cikkére Ferdinándy,⁴ kimutatván, hogy a trónrajtás jogalapja e korban „a nemzet szabad választása.“ — Érvek az örökösödés ellen: 1. a legitimitás hangoztatása a krónikák részéről anakronizmus, 2. a pápai oklevelek hallomásból merítenek s sehol nincsennek meg az általuk említett Írott szabályok, 3. királyainknak a jogcíme hivatkozása pusztán középkori stilaris kifejezés jogi tartalom nélkül (Mátyás is természetes örökösnek vallja magát) 4. végül a statisztika nem bizonyít semmit, mert

¹ Lindner: Die deutsche Königswahlen und die Eentstehung des Kurfürstentums, 1893.

² Cziráky: Disquisitio stb. művében már 1820-ban jut erre az eredményre.

³ A királyi trón öröklés rendje az árpádok korában. (Katholikus szemle 1915)

⁴ A trónbetöltés kérdése az Úrpádházbeli királyok korában (Bpesti szemle 1913.)

⁵ 1474. országgyűlés.

tizenegy uralkodót követi fia, de nyolc esetben nem is jöhetett más, tizenhat uralkodót pedig nem a fia követett. Tehát csak három esetben jöhetett volna nem csak a fia, hanem más is. De az ellenkirályok törvényességét elismerte a maga kora is, így Kun László V. István fiának vallja magát. — A választási elv mellett bizonyítanak: I. vannak királyok, kik minden trónöröklési rend nélkül jutnak a királyi székbe, másokat pedig elűznek, 2. a koronázás szertartása a (felavatási eskü, hitlevél kiadása). — Vannak írásos bizonyítékok is: I. Anonymus (Almost a törzsfők választják), Hartvik. A vitába beleszólt Domanovszky is,¹ Ferdinándy álláspontját védelmezve, külföldi analógiák által főképen. — Erdélyi László Művelődéstörténetében³ így ír: az öröklés elve főelv a királyi szék betöltésében az egész Arpádházi korszakon át. — Más nem lehetett, mert a törvényhozók mind a királyi család tisztviselői, kik a királyi vagyon urának tetszésétől függnek, ennek végső akaratát kötelesek teljesíteni. — Meglehető nagy az eltérés abban azonban valamennyien megegyeznek, hogyha lehet örökösödésről szó, úgy az csak izbeli lehet s Kinnamos állítása, hogy a korona mindig az életben levő testvérekre száll mert az törvény a hunoknál — tendenciózus és hamis.³

Mindenekelőtt módszertani hibának tekintjük kialakult jogelvet keresni nagy társadalmi átalakulásokban vajúdo korban, midőn minden forr, változik. — Az Arpádkori társadalom képe, az idő s tér bármely pillanatában rögzítve, más-más felvételt mutat. — A vezérek törzsszervezeti korát felváltja a monarchia, de hosszú ideig a nemzet közjogi egységének hiányával. — A legnagyobb földesúr a király, ki államjogi potestással csak háza népe s tisztviselői felett rendelkezik. — Nem szed adót, nem soroz katonát.⁴ E magánuradalmi királyság pillanatfelvételei is változnak. — Más a társadalom tükre a XI. sz. törvényeiben, melynek végén kísérletet látunk a feudális rendszer megszervezésére, új kép Anonymus kora, meglepő fordulatot mutat alig három évtized múlva az a r a n y b u l l a társadalmá a maga zsibongó hadával, az erejüket érző fegyveres szerviensek, milesek és elszegényedett nobilisek s

¹ A trónöröklés kérdéséhez az Árpádok korában. (Budapesti szemle 1913)

² Erdélyi László, Magyar Művelődéstörténet II- 136.

³ Kinnamos (nomos gar hütös para tois Hunnois estin epi tous periontas ali tón edeffön to steros diabuinein —) Marcoli: A Magyar Történet Kútfoinek kézikönyve 146 skl.

⁴ Az első állami Egyenes adó Elmélete. Kolozsvár 1912.

végül hét évtized múlva megjelenik Kézai kora kialakítva csirájában ugyancsak potenciáját ama erőnek, mely megteremti az új államot, a feudalista királyságot s az új eszméket egybefoglaló társadalmi rendszert, a lovagság intézményét.

Akármilyen bonyolult is a trónöröklés joga, bizonyos hogy valamennyi germán törzsnél az ingatlan öröklési jogának példájára fejlődött ki.¹ Így kellett lenni nálunk is amit bizonyít az a tény, hogy az ősi magyar birtok jogelv szerint fiuk után a leányok örököltek, (ezt később elhomályosította ugyan, a német mintájú feudalizmus, de előtűnik a leányfiúsítás elvben) megelőzték e férfi rokonokat, az agnatusokat, mint a nyugati gótoknál, angolszászoknál, stb. ugyanígy van a trónöröklés terén is, ezért törvényes utód pl. 111. András után Vencel, mint az egyetlen örökösnek, Erzsébetnek jegyeset. Ha ez így van, akkor azt kell vizsgálnunk, milyen volt az ingatlan öröklési jogelv? Az Árpádkorét ismerjük, de a vezérek idejéből nem maradtak fenn adatok, már pedig kétségtelen, ha meg akarjuk ismerni az árpádkori trónutódlás törvényét, ismernünk kell a vezérek idejében dívott eljárást, hogy lássuk, milyen volt az ősi magyar jogelv, ezt pedig ezen kor birtokjogi viszonyai fogják megvilágítani. — Adatok hiányában úgy járunk el, mint a legtöbb efajta művelődéstörténeti kérdés megoldásánál, hogy visszafelé következtetünk a jól ismertről a kevésbé ismertre, majd az egészen ismeretlenre. — Mindig jobban és jobban mélyítjük ezen retrograd következtetés medrét, egyre nagyobb kombinációra nyerünk támpontokat s megbecsülhetetlen fegyvert nyerünk, ha az ősi intézmények másutt még in vili corpore tanulmányozhatók. Az így nyert becses analógiák more mathematico — geometriko művelik a bizonyítás erejét. — Postulatum, hogy minden termelési rend a neki legjobban megfelelő, katexohén jogi szisztémával rendelkezék. — A mai falusi közösségek Oroszországban, a mirszerveket melyről sokáig azt hitték, hogy az speciális orosz, vagy legalább is szláv intézmény, eredetüket a nomád törzsek társadalmi életére vezetik vissza. A pásztor népek közösségben élnek, „Azt lehet mondani, hogy a ruházatot és fegyvereket kivéve, minden közös náluk“ — mondja Le Play.” A baskiroknál a tulajdon csak a házra

¹ Schulze i. m. 528.

² Id. Laveleye, A tulajdon és kezdetleges alakjai. Budapest, az Akadémia kiadása 1897.

s annak közvetlen részére vonatkozik. Az orosz falu földközössége megegyezik a tatár törzsekével. — Adatok hiányában igen becsesek az egykorúak nézetei más népek szervezetéről. — Talán döntő argumentum a pontos értesülésekre törekvő Constantinos értesítése a magyarokkal rokon, szintén török bessenyő népekről, mely szerint náluk az a régi törvény és szokás, hogy a törzsfői méltóság nem száll a fiakra, vagy a testvérekre, hanem a fejedelmek halála után unokabátyjaik, vagy azok fiai következnek, bogy a fejedelmi méltóság ne szorítkozzék a nemzetségnek csak egy részére, hanem az oldalágak is részesedjenek benne. Más nemzetségből azonban sohasem lesz fejedelem.¹ Az egykorú császár feljegyzése tehát a bessenyők parentela rendszeréről beszél, melynek nyoma a cognationális rend alakjában fenmaradt sokáig a magyaroknál“ még akkor is, midőn a régi öröklési jog már eltűnik s az új átalakulást nyer. Vencel tehát Erzsébet révén jogos örökös, mint jegyes, Ottónak csak akkor lett volna igénye, ha nem él III. András leánya és Mária. Az Egyház mikor Károlyt Ubertus pártolja, véletlenül is az igazi, helyes, magyar öröklési jog alapján állott, mert nagyon helyesen úgy vélekedett, hogy V. István után Mária az igazi örökös, nem pedig II. András posthumus fiának leszármazottja. A földközösség lényege: a község az egyetlen jogi személy, mely egyedül a föld tulajdonosa, míg az egyes tagokat csak a használat és ideiglenes élvezet illeti meg. — A mir, a kosmos-hoz hasonlóan valami szentet jelent, élén a starosta áll s elnöklete alatt tanácskoznak az egyes családfők. Mivel minden vagyon közös, örökség és örökségi osztály nincs náluk.“ így van ez nem csak a szláv népeknél, de a germánoknál, az ókori népeknél, Amerikában, Kínában, Indiában, Jáva szigetén stb. — A közigazdaság története azt mutatja, hogy a földtulajdon nagyon is új intézmény s időnként osztották fel a közös tulajdont művelés végett. A római provinciákban senkinek sem lehetett földtulajdona, csak a római népnek, vagy a császároknak, mindenkit mást csupán possessio, vagy usufructum (birlálás és haszonélvezet) illet meg. A magyarok sem ismerték a földtulajdont. Sz. István előtt magyar szokásból Tagányi⁴

¹ De administrando imperio. Cap. 37. Marcali: A M. T. K. K.

² Ez alatt értendő, hogy az elhalt birtokos után, ha nincs fiú, a leány örököl, míg az agnatusi elv szerint a férfi rokonok megelőzik az elhalt birtokos leányát.

³ Laveleye i. m. 22. old.

⁴ A Földközösség Története Magyarországon. Gazdaságtörténelmi Szemle 1894.

kitűnő cikkben azt mondja: hazánkban nagy számmal található tagosítatlan birtok a régi földközösségre mutat rá, amit visszafelé nyomozva, el lehet jutni Mária Teréziának urbárium művéig, amikor is sok helyt látszik a földközösség, melynek lényege: a község határa közös tulajdon, annak használatához a község minden felnőtt tagjának joga van, vagyis mindenki kap egyenlő nagy, egyenlő távol, egyenlő minőségű nyilat. A középkori anyagra térvén át, Tagányi megmagyarázza az oklevelek fyu, fyuketel és fyunuztasa magyar kifejezéseket, (a latin funicubusnak fordítása) melyek a földközösségnek ősi magyar terminusteknikusai. A földközösség megvan az egész középkorban, sőt a honfoglalásnál is régiebb, mert az itt talált szlávokról kimutatták, hogy kezdetben földközösségben éltek.¹

A magyar török nép volt, rokonai még most is földközösségben élnek s midőn ide bejutottak, rokon, hasonló intézményeket találtak. — Tulajdon nem léteben nincs örökösödés, a vagyon a törzset illeti meg s csak a Senioratusi elv pontos betartása tehet valakit törzsfővé. — Írásos emlékeink vannak arról, hogy a magyarok törzsszervezetben éltek, de a kazár kahán tanácsára s a fenyegető bessenyő veszedelem miatt szoros szövetségre léptek választott fejedelem alatt. — A minden középkori jogban feltalálható jus retractus gentiliti bizonyítja, hogy kezdetben maga a törzs a birtokos. — A XII. táblás törvény is rámutat a gens közös tulajdonára: si agnatus nec escit, gentiles familiám habento. Nálunk az aranybulla 4 cikkelye kimondja, hogy a testamentum nélkül elhalt szerviens birtoka, csak az esetben háramlik a kiályra, ha „nullam penitus generationen habuerit“.² Mit jelent ez? A szerviensek képzelt jogi feltevés alapján olyan elbánást követelnek, mely az ősi magyar birtokosokat illette meg — Jogosan Szt. István törvénye alapján, S. Steph. II. k. 24. 2. §. Azért képzelt jogi feltevés alapján, mert a szerviensek a király szolgái, kik királyi földeken laknak, tehát itt az igazi tulajdonos maga a király. De látjuk ezen téves fikción alapuló jogtalan, mégis érdekes kísérletből, hogy az ösbirtokosok körében a birtok megkööttiséget mutat fel, még a feudalista törvényhozás előtt (1351), csaknem teljes mértékben. — Szt. István a magántulajdon elvét hangoztatja a legridegebb formában. Hajol a tanács egybehangzó kérelmére, hogy ki-ki ura legyen az ő tulajdonának, épúgy a

¹ Az elmondottak eddig Tagányi cikke alapján.

² 1222: IV.

király adományainak, kivéve a püspökséget és ispánságokat.¹ Ez új dolog, a keresztény szellem hozta be s hogy törvényt kellett hozni, bizonyítja, hogy a magyarok nem ismerték a dominium proprium elvét. Kora nem is értette meg s Kálmán a szent király iránti kegyeletből érvényben hagyja annak intézkedését, de csak a tőle adományozott birtokban, míg a más királyok adománya, úgy intézkedett, hogy apáról fiúra, majd testvérré és ennek fiaira, legvégül a királyra szálljon.² A vérszerződés Anonymus korának felfogását élénken tukrözteti vissza s minden jel arra mutat, hogy Béla király P. nevű jegyzője az Imre és András közötti politikai küzdelemben tevékeny részt vett. Az ellenzék követelésének jogalapot igyekezett adni, ezért kegyvesztett is lehetett az uralkodó király udvarában. András és hivei ellenzéki pártot alakítván a régi magyar intézmények visszaállításán fáradoznak. Reakcionárius vagy legalább is retrográd szellemű mozgalom az. A vérszerződés első pontja újból hangoztatja, hogy Almos nemzetségét illeti a fejedelmi méltóság, vagyis a gens regia törvényes elismerést nyer. Vagyonjogi szempontból igen nevezetes a 2. és 3. cikkely, melyekről eddig általában azt tanítják, hogy feudális, új törekvéseket szolgál. Amit közös erővel szereznek, azon közösen osztozkodnak. A régi magyar vagyonjog nyer itt kodifikációt, mert a gens jogainak megvédéséről van szó, hogy az vagyoni hatalmában megcsorbítani ne lehessen. A 3. cikkely pedig úgymond: mivel a vajdák, a törzsfők szabad akaratából választották fejedelemmé Árpádot s utódait, azért sem ők, sem utódaik soha ki ne rekesztessenek az ország (regnum) tanácsából. Itt bizonyos, hogy az ispánságok s más tisztségek örökléséről van szó, ami német és más európai területeken be is következett, de mégsem mondható új követelésnek. Miután a szabad birtok eltűnik, Anonymus korában már csak néhány magánvár van (valami nyolc) s a XII. században valamennyi ős szabadbirtokos a király szolgálatában álló tisztviselő, ki beneficiumot élvez, újból csak a gens jogai jutnak előtérbe, hogy a király kénye kedve szerint máról holnapra ne fosztassanak meg állásuktól ispánok s más tisztviselők, hanem a vagyon, a beneficium, a hivatal alapja örökletes legyen, nem kötve egyes ember személyéhez, de az egész genshez. Ha valaki mégis kapcsolatot vél látni, a vérszerződés

¹ S. Steph. II. 5. II. 35. Szabadon rendelkezhet mindenki azt halála után senki se merje megtámadni.

² Col. I. 20.

ezen pontja s a feudális szellem közt, bizonyos, a kettőnek csak annyi köze van egymáshoz, hogy a középkor feudális vagyonjoga restaurálta a régi birtokjogot, mely a népvándorlás s azután bekövetkezett káotikus viszonyok közt csaknem egészen felborult. A magyar feudalizmus a magyar magánjogot igyekeztén helyreállítani, ezért különbözik a frank-germántól, mely viszont a római intézményeket *nolens — volens* szem előtt tartotta. — Az *emphiteufis* rendszer élt a középkorban is, ez volt a *beneficium*, csakhogy más névvel. Persze a magyar magánjogi restauráció sem járt idegen hatás nélkül, ép az általunk említett felfogás következtében, hogy a római jognak első korai receptiója már Sz. István alatt bekövetkezett. Alapos tanulmány keretében kellene e kérdést részletesen továbbfejleszteni, amit más alkalommal fogunk. — Az arany bulla és a vérszerződés a nemzeti párt jogi felfogását adja vissza s mindenképen a nemzeti ellenhatást tünteti fel az idegen minták után járó királyokkal szemben. — így az aranybullát kicsikaró forradalom nem csak szocialista, de nacionalista jellegű eszméket, törekvéseket is irt zászlajára. E korban már a tulajdon kialakul, de csak az ingóságban, mely sohasem tartozott a közösség vagyonába. — A pénzen szerzett örökséget senki ne vegye el maradékától, de bizonyosságot kell erről tenni,¹ mondja Kálmán törvénye. — A magyar birtokjog fejlődésében tehát azt látjuk, hogy mikor felbomlik az ősi törzs szervezet, melynek reális struktúrája a törzs gazdálkodás, jelentkezik a kereszténység új jogi rendszert hozva, a magántulajdon elvet szigorúan hangoztató római jogot, de a receptió túl korai. — Sz. István átvette, de radikális újítása nem vált be. Későbbi királyok toldozzák-foldozzák, mígnem Nagy Lajos alatt végkép látjuk, hogy befejeződött s megszilárdult az a *processus*, mely külföldön hasonló formában zajlott le. A nemzetségi vagyona el nem idegeníthető, az mindig a nemzetségi birtokába marad s csak ennek kihalta után száll vissza minden birtokszerzés igazi gyökerére, a *sancta coronara*. — Ez a folyamat tűnik fel a trónutódlás jogelvének fejlődésében is. — A vagyon a nemzetségi, a királyi trón, a királyi vagyon a királyi nemzetségi. — A magyar trón az Árpád nemzetséget illette. — A vérszerződésben, akár megtörtént, akár nem, nyoma maradt annak a közös elhatározásnak, mikor Árpád nemzetséget *gens regiává* tették,

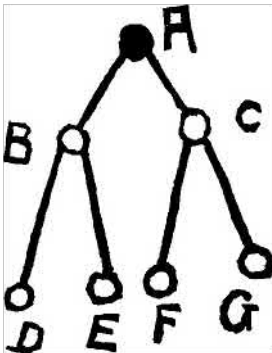
¹ Col. I. 21.

hogyan a királyi trón betöltése most már mindenkor azt illeti.

— A kiváltság nem csak Árpádnak szólt, de összes utódainak is (etiam posteris suis). A jog azonban az összességet illette meg, az egyes családtagoknak csupán igényük volt arra. — De nem a nép választása alakította át ezt az igényt egyedi joggá, változtatta át az egyén részére a jus ad rem-et jus in re-vé, ruházta át a legfőbb hatalmat, mint Pflugk-Hartung mondja, hanem a birtok öröklésében, ami a törzsfői potestas átszármasztatását jelenti a senioratusi jogelv értelmében!! uralkodó jogelv. — Nem az örökösbe oltott választás uralkodik nálunk, hanem csupán az örökösödés, de oly módon, hogy a jog a nemzetséget illeti, modern államtani rendszer műszavával élve, a jus in rém megillette a gens regia minden tagját, akik tehát valamennyien a trón várományosai, de ezek közül a nép nem választott, még az országnagyok sem, (a senatus, melyek tagjai a püspökök és ispánok, ez volna a helyes kifejezés), hanem a szigorúan megszabott birtoköröklési jog tette a várományosok valamelyikét örökössé.

A trónrajtás alapja 1. az öröklési jog és 2. az öröklési rend. — Az elsőt már ismerjük, hogy kit illetett meg, az utóbbira nézve pedig azt mondjuk, itt is a birtok öröklési rend szabályai irányadók. — A törzsgazdálkodás birtok örökséget nem ismer, de a törzsfői hatalom átszármasztásának vannak szigorú szabályai.

— Történik pedig ez a senioratusi elv értelmében, vagyis a successio linealis uralkodik úgy, hogy a mindenkori utolsó trónbirtokostól (ultimus defunctus) veszi rokonságát ágak szerint.

Ág alatt a közös törzsatyától leszármazottak sorát értjük s a rokonság fokát a közös törzsatyától veszi ezek szerint, (quot genratio, tot gradus) így pl. A a törzsatya ennek halála után B a trónbirtokos, most C fog következni, mert izre közelebb áll a törzsatyához, mint B fia, D. — Már most C után nagy a bizonytalanság, t. i. egyenlő izközelségre áll a törzsatyához D. E. F. G. úgy hogy ekkor feilép a primogenitura elve, mely egy ágnak kizárolagos uralmat fog biztosítani, ha van ehhez jön, ahogy a successio felfogás szerint F jön.

elég ereje s példánkon C után nem D linealis rend megkövetelné, de gradualis

A magyaroknál ősi öröklési jogelv a törzsgazdálkodással kongruens és abból consequanter folyó senioratusi törvény szellemében a *successio linalis*, de mely hamar kombinálódik a *successio gradualissal* s így egy *successio mixta* támad, mely folyamat közben fellép a *primogeniture* elv. — A vezérek korában tehát az öröklés rendje *successio linalis*, *senioratusi*, mint a világon mindenütt a törzsfői, starosti hatalom átszármaztatásában s a szláv népek trónbetöltésénél még akkor is fennállt, mikor máshol már rég megszűnt. — Rengeteg bonyodalomnak, zavarnak, trónvillongásnak oka, hogy az öröklési rend összegabalyodik, a trónvárományosok maguk sem tudják, kit illet meg a *jus in re*, azért fordulnak a királyok a *primogeniture* eszközhöz, mely idegen, de beválik annál is inkább, mivel a törzsszervezet felbomlása következtében mindjobban szétesik maga a törzs, előtérbe lép a család s családfői hatalom átszármaztatásáról van szó, itt pedig egyik család sem nyugszik bele, hogy más ágra menjen át a hatalom, hanem saját ágában akarja azt mindvégig levezetni. — A családfői hatalom átöröklésére pedig kéznél volt az egyház kezében a római jog, mely a vagyoni jogi helyzet megteremtésére nem kellett, de itt végtelenül fontosnak mutatkozott. — Szláv népek azért pusztultak el igazi államélet alakítása előtt, mert nem tudtak szabadulni az ősi *senioratusi* jogelvtől s nem vehették fel a római jog hozta *successio mixta*-t.

Mivel egy kidolgozott tanulmányunknak csak vázlatát lehet itt bemutatnom, nem térhetek át a tárgyalásra bővebben, kimutatva a régi és új öröklési jogok érvényesülését összes fejedelemeinknél, hanem röviden összefoglalom: ősi magyar öröklési jogelv (birtokban és trónban) a *successio linalis*, a *senioratusi*, a törzs legidősebb élő tagja, ha *idoneus*, vagy nem szenved *capitis deminutioban*, ez esetben nem tartozik a törzs körébe, nyeri el a törzsfői hatalmat. — Az ilyen öröklési rend azonban rengeteg bonyodalomra ad alkalmat, másfelől felbomlik a törzsszervezet s előtérbe jut a család,¹ melynek már a *senioratusi* elv nem felel meg, de nem is érdeke, hogy mikor szétválnak a családok olyan öröklési jogelvet protegaljon, mely más család — ha mindjárt rokon is — hatalmi érdekeinek kedvezzen. — Mindkét bajra orvoslást hoz a kereszténység által nyújtott római

¹ Tehát tudománytalan azt hinni, hogy a törzs keletkezett több családból: ellenkezően, a törzs rég megvan, míg a családot nem is ismerik. Hosszú ideig a törzs az egyetlen vérségi kapocs.

jog. — A kettő küzdelmét látjuk, de az utóbbi mindjobban megszilárdul s végül előáll az új trónöröklési jogelv. A vezérek korában a régi senioratusi elv értelmében következnek a fejedelmek. Pl. Árpád fia, Zalta után, Falics a fejedelem, Zalta unokaöccse s így az ő fiaival, Taksinnal szemben nyeri el a fejedelemséget senioratusi joga alapján. Gyésza idejében kezdődik meg a nagy átalakulás, itt kerül először ellentétbe az ősi, magyar, senioratusi jogelv az idegen rómaival. — Nem minden zavar nélkül ment ez végbe, nyoma van emlékeinkben. Most a kettőt egymás mellett látjuk: Szt. László a régi címen jut a trónra, de kb. III. Béla idejében megszilárdul az idegen öröklési jogelv, úgy, hogy III. András méltán mondotta már, hogy *jure et ordine geniturae* jött a trónra. — Az új rend legbuzgóbb védelmezői maga az Egyház emberei, kik külföldön tanulták, ismerték a római jogot s a jelentkező bajokra (trónvillongás, osztozkodás, mint a frankoknál a 843. verdui szerződés, ami még nagyobb bajt jelentett volna) legbiztosabban feltalálták a gyógyírt. — Ezért dorgálja meg a párisi főiskolában tanult Lukács, esztergomi érsek a hozzá koronázásért forduló ellenkirály jelöltet, a törvényes király öccsét s vádolja árulással, „*hogy jog, szokás és igazság ellen az ártatlant meg akarja fosztani örökségétől*) *Corripuit eum Lucas et prodicionis arguit, qui contra jus et morém et fas exhaerere vellet innocentem et consentire noluit.*¹ Kinnamos értesülése, még előbb Constantinnos tudósítása a bessenyőkrő), lehet tendenciózus, hogy Manuel császár érdekeit szolgálja s kísérleteinek igazolást nyújtson, de nem hamis, úgy volt az, csak abban tévedett, hogy ez már háttérbe szorult, majdnem elavult, idejét múlt intézmény 111. István idejében, ő azonban, talán régi Írásokból tudomással bírt róla s hogy a maga korába illesztette a már tárgytalan s érvénnyel nem bíró institúciót, abban a tendencia mellett azt is tekintetbe kell venni, hogy e korbéli írók nem ismerik a történelmi perspektívát, a jelent visszavetítik a múltba (Anonymus) s a régieket még élőknek gondolhatják, ha ellenkezőről nem tudnak meggyőződni. — Kinnamosnak erre kevés alkalma lehetett, hiszen csak később tűnik el végleg a senioratusi elv, tehát a történelem nem csak hazugság, de a rosszhiszeműség vádjá alól is felmenti.*

¹ Gualterius Mapes: *De nugis curialium* Tört. Tár. 1878.

² Jegyzet: A 77—100. oldalakon elmondottak kivonatos ismertetése „A királyi szék betöltése az Ápádok korában“ c. kéziratban levő tanulmányomnak.

6. ÚJKORI PEREK.

Komáromy némi rendszert igyekezvén megállapítani a magyar boszorkányperек történetében, két tyrust különböztet meg. A legrégebb boszorkányper 1565-ben, Kolozsvárt történt s ettől kezdve 1728-ig, a szegedi perekig lényegükben annyira hasonlítanak a perek, hogy külön tárgyalást nem igényelnek. Maleficium s veneficium szerepelnek vádként, de a boszorkányfogalom lényeges jegyei még hiányzanak. Főképen kártékony varázslásért ítélik el a vádlottakat. Az 1728 utáni idők perei más tyrust mutatnak, amennyiben szerepelnek azon bűnök, melyek külföldön is tartozékai voltak a boszorkány hitnek. Fövonás: a boszorkányok egy ördögimádó, szigorúan összetartó pontos hierarchiával rendelkező eretnek testületet képeznek, éjjel az ördög elnöklete alatt gyűléseket tartanak stb. Ezen felosztásra, két tyrust elválasztásra csak azt jegyezzük meg, hogy az 1728 előtti perekben is szerepel az ördög rítus, az ördög imádat, sabbath látogatás, főkép a híres kőhalmi perekben és viszont az 1728 utániakban az előbbieknél leegyszerűsített vonásai újból feltűnnek. Nem lehet két tyrust szembeállítani, de a boszorkányhit fejlődésében látunk fázisokat. Az első pertől kezdve valamennyin vörös vonalként vonul végig az eretnokség. Istentől való elfordulás, az ördöghöz csatlakozás. Teljesebb, színesebb képet nyerünk a XVII. század végéről s a XVIII. század elejéről található pereinkben, de ez a büntetőjog fejlődésének is a következménye, amit már kifejtettünk, noha idegen hatást sem lehet eltagadni, amire mutat főkép az, hogy ezen u. n. külföldi typosú perek nagyrészt idegen nemzetiségű területeken folytak le. Első helyen állnak e tekintetben a kőhalmiak szász vidéken, a Szimay által ismertetett szatmáriak, az Ugocsa megyeiek a ruthének közt, a debreceniek é. i. t.

Nagy vonásokban be fogjuk mutatni az 1565-től mutatkozó perek formatanát, de mert az eretnokséget jelöltük meg, mint amely az egész hit complexumának tengelyét képezi s ekörül fordulnak meg annak összes szálai, a genetikus fejlődés rajzát ezen alapon kíséreljük meg. Kolozsvár városának ügyészei 1584-ben egy Katalin nevű nő ellen vádat emelnek, a bíróság azt ítéli, hogy mivel nem tartja elegendőnek a törvény ezen asszony halálára a bizonyságokat, ezért jámbor és tisztességben levő örökös szomszédaival heted magával esküdjék s mentse magát. Az ügyész fellebezése folytán (actor apellat) a tanács megsem-

misíti az első fokú bíróság ítéletét s tűzhalált írt elő.¹ E perben fennmaradtak a felperes tanúi, kik vallják, hogy a vádlott sokakat megrontott, éjjel titokban látták gyógyfűveket szedni stb., de már feltűnik az ördögritus komplexumnak néhány vonása, még pedig igen érdekes módon. Az egyik tanú hite után vallja, hogy mikor a bejövő csorda közt átment karján kis gyermekével, a vádlott rákiáltott: nem látjátok ti azt sem tudjátok, hogy mikor a csorda bejő, az tehenek hátán egy egy ördög ül: a valló gyermeke ettől kezdve betegeskedni kezdett, elszáradt s hamar meghalt. Érdekesek özvegy Szabó Andrásné Sára (alias Kerekes szüle) perének iratai.² A fogságban levő vádlott elismeri a „becsületes bírák“ előtt, hogy az ördög sokat incselkedik vele s ő az ördög képében sokat cselekedet, de ezekről nem tehet, mert ő csak eszköze az ördögnek. Az ügyész bizonyosságai közt érdekes az egyik tanú vallomása, ki elmondja, hogy egy egész évig járt hozzá, gyötörte, torkát megfogta, hajából s körméből kért, biztatta, hogy csak adja, akkor mindjárt szép madár lesz belőle, elrepül stb. A terhelő vallomások miatt a bírák arra ítélik, hogy a vádlott „vízben való biztatással megpróbáltassék“, a tanács felmenti, de kötelezi, hogy esküvel tegyen bizonyágot ő és három társa nyolcadnapra, hogy nem boszorkány s a boszorkány bűbájosságához nem ért. 1668-ban Aranyszéken vádat emelnek Ajtóni Istvánná ellen, előbb felszólítják, hogy pro sui defensione hét hitős emberrel bizonyítja, hogy „nem erdegh“ Ha nem mentheti magát, „holtdíjával absolváltatik“, de következő alkalommal halállal „puniáltassék“.

Külön érdemelnek említést az 1681—82-ben lefolyt debreceni perek. Szabó Gergelyné elégetésre ítélik, mivel a tanúk bőségesen vallják, hogy az incta „odó-kötő, varázsló csillagokra, holdra néző, abból jövendölő, varázsló“, sőt törökel való paráznaságát is hozza egy tanú, elébb azonban hóhér tüzes fogóval megcsípdesi, hogy többi ördögös társait kiadja. Ezen boszorkány elégetése után néhány napra Debrecen városában nagy tűzvész pusztított, ezt részletesen leírja a tanács jegyzőkönyve és a következőket rendelik el: a dohányárulás, szívás, behozás perennáliter tolláltatik vigyék ki a városból, boltokban ne árulják „sub amissione rerum“. Az Istent complacálni kell, bűjtöt kell hirdetni, megszűnnek a vasárnapi vásárok. Szabó Gergely, a megégetett boszorkány férje ellen vádat emelnek, hogy felesége

¹ Okl. XVII.

² XLIII

megboszulása véget ő csinálta a tűzvészt. Ítélet: tortúrára vonatik és azután „hóhér által élete elfogy“. Ugyanazon évben még hat boszorkányt égetnek el, majd a következőben, 1682-ben a hatóság azzal vádolja Dániel Kovácsnét és Csákási Györgynét, hogy Szent Gellért hegyre járó boszorkányok. Ítélet nincs. Amint látjuk, ezek a debreceni perek már magokon viselik a későbbi fejlődés jegyét, minden tekintetben megegyeznek az 1728. szegediekkel. A legutóbbi feljegyzés azért is érdekes, mert itt fordul elő először a Szent Gellért hegy, hova sabbatot tartani járnak a boszorkányok.

A büntető jog vád eljárása végképen megszűnik, kezdetét veszi a nyomozó rendszer és innen új fejlődéséi látjuk a pereknek. Ezen új fejlődési fázisban a büntető jog átalakulásának következtében észrevehető, hogy alaki szempontból is más perek szerepelnek; a védelem meghallgatásra talál s míg a pert mindig a hivatalos hatóság, a fiscus képviseli, a vádlott védője, a procurátor is megjelenik a bíróság előtt, felvonultatja a védelem tanúit, alaki kifogással él, ha a büntető törvénykönyv módot ad, fellebbez városban a tanácshoz, a vármegye területén az alispánhoz. Végérvényes, halálos ítéletet csak a jus gladii-vel bíró testületek hozhattak. Történik a per in sede judiciaria, vagy amint mondják a sedrián, a meghatározott törvénykezési időben, az octavákon. Az octavákat a proclamata congregatio generalis megszüntetvén Mátyásnak 1486, évi decretuma rendezi midőn kimondja, hogy évenként két nyolcados törvényszéket kell tartani, a Szent György és Szent Mihály napiakat, úgy hogy a peres eljárás már az ünnepet követő huszadik napon meg is kezdődjék (1. Mátyás 1486, évi decr. május). Ha a per nem lett eldöntve, azaz mai terminus technikussal szólva nem lett rés judicata, halasztást kapott a következő törvénykezési időkre. A per részei: vádemelés (levata acusatio) ezt követi a perbehívás (evocatio), perfelvétel (actus litis movendae), tanúkihallgatás (testes) határozat (deliberatio) vonatkozik a peres eljárásra, tortúrára, tanúkihallgatásra, é. i. t., és a végítélet (sententia) mely felmentést (absolvatio) vagy elmarasztalást tartalmaz. Személyek: a bíróság szabad királyi városban a város előljárói, bírái, felső fórum a tanács, a senatus és így végeredményben a senatorok döntenek; vármegyeterületén az alispán vagy a kiküldött szolgabíró mindenkor a társbírókkal (assessor), ülnökökkel. Továbbá a fiscus (a vád képviselője) a procurator (a vádlott védője), vádlott (incta), esetleg a sértett fél, mint felperes s a

tanúk (fatans, testis). Az inquisitionalis elv meghonosodván más formát mutat később a törvénykezés eljárása azaz az alaki büntető jog. Míg eddig vád emelés csak a sedrián történhetett, most már kiszáll a bíróság (possessio), ha panasz történik. 1707-ben Ugocsa vármegyében a megyegyűlés határozatából a szolgabíró és hites assessors eljöttek Tivadar faluba s akármely más helyre, ahova szükséges collateralis attestatationak peragálására. A dolog úgy történt jelen esetben, hogy a sértett fél kéri a bíróság kiszállását a falu embereit vallomásra szólítja fel, hogy mondják meg, kik azok, akár az illető faluban, akár Ugocsa megyében, akik a szóban forgó panaszost megvesztették s nevezzék meg az összes ismert „varázslókat és kan ördögöket“. Vagy: 1715-ben Bihar-megyében, Bakonyszeg községben tartott tanuvallatás jegyzőkönyve így kezdődik: Mi tekintetes és nemes Biharvármegye Ordinarius szolgabírája és juratus assessora tekintetes nemes vármegyétől lőtt exmissionk mellett jöttünk ide nemes Bihar vármegyében, Bakonyszeg nevű helyben collateralis inquisitio peragálására, mely is alább megirt punctumok szerint következik, stb.¹ Az anyagi büntető jog s a perrendtartás következő forrásokra hivatkozik: Scti Stephani regis libri II. di cap. 32. Praxis Criminalis artic. 60. Kitionichianis Capitis 6-ti Quaest 8-ae Carpozovinus: Part. 1-ae Araest. 49. Numerii 34, 5, 17, 19, 23, 28, 29, 71, et 73. Sacrae Scripturae Leviticorum capite 20., versus 27., Exodus caput 32., versus 18, Jeremiac cap. 15., versus 4, Opes Decrt. Tripart, tituli 23, Part IV és Caroli quinti art. 49.

1. Constitutio Criminalis Carolina az a törvénykönyv, melyet V. Károly, német császár uralkodása alatt a regensburgi birodalmi gyűlés kodifikált 1532-ben. Subsidiarius, általános jogképezett s fenntartotta a római jog receptióján felépült szokás jogot s a partikuláris törvényhozást. Merített a római s kánoni jogból hatályban volt a XV111. sz. közepéig.

2. Kitionich János, magyar jogász, kevésbé ismert. Született 1560 táján, mint koronaügyész halt meg 1619-ben. Rendszeres perjogi munkát irt. Directio Methodica Processus Iudiciari Juris Consuetudinarii Incltyi Regni Hungáriáé címen, melyben a Tripartitumhoz hasonlóan a magyar szokás jog nyert újabb kodifikatiót. Középkori jogászok módjára, amint Verböcý is, a perjogot a magánjog körében tárgyalja le, elfogadva még az Institutiók által használt hármass beosztást. I. de personis, 2. de

¹ CCXXX11.

rebus és 3. de act ionibus. Másik munkája a Centuria Certarum Contrarietatum Et Dubietatum ex Decreto Tripartito Desumptarum Et Resolutarum. Tulajdonkép bíráló a Tripartitumra ennek száz tételét vizsgálva.

3. Carpzovius Benedek (sz. 1595 — meghalt 1666) német büntető jogász, a lipcsei egyetem tanára a *Lexoninát* vette alapul, állítólag 20.000 halálos ítéletet irt alá. A theologikus jogi hagyományok híve, a mózesi jogot *ius divinum*nak tekintette s az országos törvények felett állónak.

4. *Praxis Criminalis* a magyar *Corpus Juris* függelékei közt is előfordul. Teljes címe: *Forma processus iudicii criminalis seu Praxis Criminalis*. Ausztria számára II. Ferdinánd szentesítette és törvényerőre emelte 1656. XII. 30-án. Hazánkban Kolonich Lipót bíbornok adta ki latin nyelven Nagyszombaton 1687-ben. A magyar büntetőjog fejlődésére igen nagy hatást gyakorolt még a XIX. sz. elején is, de törvényerőre nálunk nem emelkedett, noha ennek alapján ítéleztek bűnügyekben, l. a boszorkányperekben.

A boszorkányperek folklóréi jelentőségét talán felesleges hangsúlyozni. Igen értékesek arra, hogy feltüntessék a néplélek megnyilvánulását és egy néphit kincseit megnyerjük. Azonban amily bizonyos, hogy egy költő vallásos műveiből nem lehet következtetni az élő vallás egész tartalmára mert a költő költői művet ír kötve műfaja törvényeivel s nem tudományos értekezést, ép így a boszorkányperek sem lehetnek szó szerinti forrásai a régi szellemi életnek a maga nagyon is idegen formájukban, annál is inkább, mivel a boszorkányság is csak *survival* jelenségek *complexuma*. Az eredeti forma megmarad s tartalmát elveszti vagy újat nyer, mindenképen halvány eltorzított jegyekkel s a folkloristának feladata ezeket elemeire bontani, hogy egy szintetikus művelet után új egységet nyerve primár formát a primár tartalommal kapcsolja össze. E szempontból nevezetes szerepet játszanak a *nephanda carmina*. 1721. Békésmegyei boszorkányperekben a vád *Supprny* Andrást, népiesen Harangöntőt azzal terheli, hogy istentelen, gonosz táltos, ki erdők sűrűiben sötét éjjel maga köré gyűjti társait s felgyújtatta» velük a babonahit tüzeit s pogány módra énekelt, imádkozott velük, stb. E perben énekelt rontó ígéről van szó, melyben az áldozatot felajánlják az ördögnek.¹ Ide tartozik egy másik ilyen rontó ige, melyet állítólag Báthori

¹ Roheim: Adalékok a magyar néphithez. 1920.

Erzsébet használt (akiről az a monda kering, hogy szűz lányok vérében fürdött szépségének ápolása végett s áldozatait a kastély pincéjében temette el); Isten segíts. Isten segíts, te felhőcske! adj Isten segítséget Báthori Erzsébetnek. Küldj te felhőcske kilencvenkilenc macskát stb. stb. s ennek keretében az éneklő elmondja kívánságait. A rontóigéknek egész története van. Ugyancsak Róheim említi fel a következő adatot i. m.-ben: Kinnamos a görög császárok magyarországi hadjáratait leírván megemlíti egy magyar asszonyt, ki a várvédők erejét a bűnösség fegyvereivel igyekezett támogatni s a falakon állva sokáig énekelte. Béla koronázásánál a pogány lázadás vezérei ilyen „nephanda carmina-t énekeltek.“ Interim verō prepositi plebs in eminenti suggestu residentes predicabant nephanda carmina contra fidem. Plebs autem tota congratulanter affirmabat: fiat.¹ „Rontó igéknek igen nagy szerepe van a primitív népeknél: így az ausztráliak azt hiszik, hogy a boszorkányok éneke öli meg az embert. Vad népek kiállnak a falu határában, kezükkel ellenséges falu irányában mutatva éktelenül kiabálnak és azt vélik, hogy azoknak ártalmára voltak. A rontó cselekedetnél végtelékig felgyülemelő affectív érzelmek szülte pszichikai feszültség így nyer motorikus erőt annak levezetésére vagy eloszlatására. (Az ember félelmében füttyül).

Az ősmagyar vallásra mutat vissza a Tátoshit, midőn a vádlott tátosnak vallja magát. 1626-ban, Debrecenben tortúrára s aztán elégetésre ítélik Ormos Erzsébet asszonyt, ki veneficii et magicae ac diabolicae artis peritissima és Tátosnak nevezik, Tátos ördögösségben él sárkányokkal.² Ugyancsak Debrecenben 1711-ben vádlott tátosnak nevezi magát, tud vészt jósolni, mestersége a kincsszásás. A néphitben igen nagy szerepet játszik a kincs s gyakran visszatérő komplexum a boszorkányperekben is. Az említett vádlót megérzi a pénz szagát. Elővesz egy tányért, arra egy falat kenyeret, egy kis sót, a kenyeret tüvel felszurva forgatja s e felett mondja, hogy a pincében pénz van elásva, de egy egy holt ember fekszik rajta, kit megöltek stb.³ 1725-ben ugyanitt Balási Erzsébet tagadja, hogy valakit a tátos mesterségre tanított volna, mert. azt az Isten anyja méhében úgy formálja vagyis magus non fit, sed nascitur. A per egyébként igen érdekes,

¹ M. Flóriánt»: Bécsi képes krónika LII. §.

² Oklevéltár. XXXIX.

³ CCV.

Az 1728 előtti perekből bemutattunk néhányat, hogy lássuk, mennyire jelentkezik már ekkor az ördög rítus, mely virágkorát a XVII. században, pl. 1681. debreceni perekben, s a következő század elején éli.

7. A SZEGEDI PEREK.

1728 körüli s későbbi idők perei közt legjelentősebbek a *szegediek* melyeket ismertetünk egész röviden, hogy lássuk a boszorkányhit fejlődésének legmagasabb csúcsát. A szegedi városi titkos levéltárban levő periratok,¹ részletesen elmondják azt a nagy boszorkány üldözést, mely az 1728. esztendőben folyt le erős izgatottságban tartván nem csak a város, de az egész ország népét. Ezen történeti eseményeket Jósika: A szegedi boszorkányok című regényében feldolgozza „egy régi levél gyűjtemény“ alapján pontosan ragaszkodva a történelmi valósághoz, természetesen költői elemeket is betoldva. A történelem feljegyzi, hogy az 1728. esztendő Szegeden a legszerencsétlenebb évek egyike volt. A politikai viszonyok áldatlan alakulása folytán már elébb is, de ugyan ezen év április havában a tisztújítások alkalmával komoly zendülés tört ki, amit csak nehezen lehetett elnyomni. A nép elégedetlenkedett valósággal forradalmi hangulatú az idegen nemzetiségek erőszakos fellépése miatt. Egyszerre két főbírája is volt Szegednek s felsőbb helyről az idegen nemzetiségek jelöltjét, a tót Podharadszkyt támogatják a magyar Müller Jánossal szemben. Az elégületlenséget még növelte az, a sok elemi csapás, melyek akkor tömegesen zúdultak a városra, különösen az aszály és az ennek következtében már-már beálló nyomor, éhínség. Az ügyefogyot nép a hitben keresett vigaszt s a papok ostromolták a vallástalanságot, mint a bajok kútforrását. Így támad fel az ördöghit az eretnekségtől támogatva Szegeden, ahol eddig nyoma sem volt a boszorkányhitnek. Az akkori első ügyész, Szlovenics Mihály állott élére a Nemes tanácsnak és egy középkori inquisitort is megszegényítő buzgalommal látott Carpzovius XVIII. századbeli tanítványa az investáláshoz, hogy a várost megtisztítsa a sátán cimboráitól. Egy sötét éjjel titkos elfogatások történtek, a börtönök megtelnek az ördög szövetségeivel. Megkezdődnek a vallatások. Az elfogottak makacsul, némelyikük kihívóan viselkednek, tagadnak, de az ügyész és a Tanács nem

¹ Egy részök, közölve Reizner: Szeged történetének IV-ik kötetében az okmánytárban.

tágítanak. Megfűrésztik őket és valamennyien úgy úsznak a Tisza vizén, mint a parafák, írja egy szemtanú. A fűrésztés módja olyan volt, hogy a vádlott jobb kezét bal lábához, bal kezét jobb lábához kötötték és így dobták őket a vízbe. Ha elmerültek, nyilvánvaló volt ártatlanságuk, bűnösségük esetén a víz színén úsztak azon még középkori hit alapján, hogy a szentelt víz nem fogadja be a bűnöst. A fűrésztés után tortúrára kerültek a vádlottak, majd jön a vallatás, az önvallomás és mások tanúskodásai, melyeknek végeztével hozott a Tanács ítéletet. 1728. év július havának 23-napján három máglyát állítanak fel a boszorkányszigeten, mindegyik máglyán kiálló magas sudárfa, melyekhez kötötték az elítélteket és egyszerre szenvedett tűzhalált tizenhárom vádlott, hat férfi és hét nő boszorkányság miatt. Tizenkettőt elevenen égettek el, a tizenharmadiknak megkegyelmeztek, hóhér előbb fejét vette s csak holttestét égették el. Az ítélet melyet magyar és latin nyelven hoztak és az elítélteknek haláluk előtt felolvastak, megmagyarázták, így hangzik: 1728 július 21.

S Z E N T E N T I A

Mivel ezen személyek szerint jelen álló gonosztevők személyek és boszorkányok a mindenható teremtő Istent, boldogságos Szűz-Máriát, Istennek és minden szentit megtagadván s az Sz. Keresztsegről lemondottak, leesküdvén a keresztény hitről, Istennek szent parancsolatát és anyaszentegyháznak szentségét félre téve és letapodván az pokolbeli sátánnal örökös hűségre és szolgálatjára szövetkezvén nekik örökös hűségre és szolgálatra adni magukat, hogy soha az Krisztus urunktól rendeltetett igaz hitre visszatérni, sem az isteni parancsolatit tovább meg nem tartani, hanem örökké nekik engedelmeskedni, az ördögöknek éjjeli gyűlésekben és játékaikban szorgalmatosan járni és ottan enni-innya, az sátán parancsolatját kedvük szerint végben vinni és az igaz Isten helyet őket imádni, nemkülönben Krisztus drága vérével megváltott lelkeiket testeiket, szent lélek Istennek edényeit az pokolbeli sátánnal test szerint közösködvén és bagózván, örök kárhozatra az emberi nemre megesküdt ellenségének, pokolbeli sátánnak kötelezni és rabjukká tenni és arról mind az istentelenségnek és mint az örökké való számkivetésnek társokká lenni, számtalan embereket testekben megrontani és életöktől is megfosztani és más istentelen gonoszságokat elkövetni és cselekedni nem félemlettek, azért

is élő törvények szerint más gonoszoknak rettentő és félemlő példájokra, az igazaknak tovább való megmaradásukra elevenen tűzre sentenciáztattak. Tűzre. Tűzre.¹

A tizenhárom vádlott közt hat férfi boszorkánymester és hét nő volt. Ezek közt legnagyobb szerepet játszott Rózsa Dániel, a princeps sagarum, ki bizonyos természettudományi műveltségű, gazdag, befolyásos ember volt, az előző évben még bírása Szegednek. Mintegy 82-éves, született Martonyoson, vagy ötven éve szolgál az ördögnek főkapitányi és vezéri tisztségben, nem átalott isszonyú gonoszságokat parancsolni és végbeinni, nem félemlt magát és másokat az örök Gehennára adni, ezért „hazánk élő törvénye szerint, úgymint a Tripartitum harmadik részének 23-ik titulusa s a Praxis Criminális 60. articulusa és más törvények szerint elevenen tűzre sentenciáztatott“ — mondja az Ítélet. A terjedelmes vádirat néki tulajdonítja a sabbáth tartást is. A Praxis Criminális hatását mutató tehát nem külföldi typusu perek sokat foglal koznak az ördög gyűlésekkel. A boszorkányok az ország minden részéből titkos módon, seprőn, szitán, cserebogáron stb. Nálunk s ez magyar specialitás lovon vagy lóvá tett embereken éjfélre összegyűlnek valamely hegyen, rendszerint a Gellérten, ez már a legrégebb perekben is előfordul, mint említettük e gyűlést tartanak. Maga az ördög elnököl, kecskebak képében, ki egyenkint fogadja híveinek hódolatát. Mindenféle tivornya, otromba orgia veszi kezdetét, a boszorkányok csókolgatják a kecskebakot, közösülnek véle, megadják a homagiális csókot stb. Kiemelkedő rész az ördögmisézés, mely az Istentiszteletnek paródiája, pl. Miatyánkot mondanak, de visszafelé és hajnalra véget ér, a gyűlés. Az ördög minden hívére rányomja jelét, ez a stigma s végül égeti magát. Sabbathnak nevezik e szertartást mert szombati năpon történik rendszerint.

Következő vádlott: Rózsa Dániel neje, Széli Zsuzsánna ötven éves, pohárnoka az ördögi seregnek, ugyanazon bűnökben részes s a kőpadon bevallotta, hogy már négy esztendeje megtagadta istent, kuruzsló volt, részt vett a sabbathon, eladta a föld zsírját, termékenységét, fajtalan kodott s mivel mind ezeket nem szőrnýlkdött megtenni, hogy méltó büntetését elvegye „elevenen tűz által való megégetésre sentenciáztatott.“

¹ Reizner: Okmánytár CCVII. 34 és 35.

Ugyancsak halálra ítéltetett Dancsó János és neje, Hisen Borbála, továbbá Katona Ferenc, 60 éves, zászlótartó a seregben ki testestől-lelkestől az ördögnek ajánlotta magát, sokakat megrontott testben, megfosztott az élettől, megkárosított jószágokban „a szent áldozatokat Krisztusnak szent testét és véréét szájából kivetni nem szörnyűködött ezért is törvényesen tűzhalálra ítéltetett.“ Továbbá vádlott Nagy Anna, Gilitz János felesége, aki Békés megyében született mintegy hatvanöt éves, megtagadta a mennynek, földnek urát, a szenteket, szövetkezett a pokolbeli ördöggel, testét is felajánlotta neki, eladta a föld zsírját s a folyó halait. Tűzhalállal bűnhődött. Ő már Makón is feltűnt boszorkánykodásával, ki ott Kökényné néven volt ismeretes s Makó város tanácsa írja felőle, hogy „épen ördögös és bűbajos asszonyi személyek közülvaló volna, kire nézve jus gladii kezünkben nem lévén kényszerítettünk városunkból kiküldeni,¹ A vádlottak közt megemlíthető még Jancsóné, Szanda Katalin, 50 éves, harminc éve a sátánnal cimborái, őt imádják az igaz Isten helyett, vele bagzolt sokakat megrontott, tűz által emésztetett el. Barak Margit Dugonics Mihály özvegye a nép száján úgy él, mint Dugonics András anyja. Ipolyitól ered e mese; Jósika is felhasználta regényében de semmi alapja nincs. Az 1728-ban elégetettnek nem született 1740-ben fia.

A város bírái szorgalmasan forgatták Carpzoviust s ez akkor nagy tekintélyben állt Szegeden. A pozsonyi országgyűlésre küldött követek értesítik levélben Szeged város tanácsát, hogy miután országos hire lett a szegedi boszorkányoknak, továbbra is teljes eréllyel történjenek a befogatások s ítélezések, nehogy a nép megmételtyeztessék. Egyben pedig értesíti a követ vice nótárius urat, hogy Carpzovinsá Kubovicsné asszonynál van, azért ott keresse azon aucthort.² E levél azért is érdekes, mivel az ítékezés már június 26-án történt, de ezt titokban tartották, nem merték végrehajtani, közben megjött a követeknek bátorító levele július 15-én és 21-én kihirdették a halálos ítéletet, melyet harmadnap végre is hajtottak. Ami a szegedi boszorkányoknak országos hírére illeti, megfelel a tényállásnak. Debrecen város tanácsa 1728 augusztus 2-án kelt levélben kéri a vizsgálat adatait, hogy útmutatást meríthessen a közöttök lappongó boszorkányok felfedezésére.³ A vallatások

¹ CCVII: 24.

² CCVII: 33.

³ CCVII: 39.

teljesen a Carpzovius által előírt minta alapján történtek, már az 1703. Ugocsa megyei perekben is. Az ív papír, melyen a jegyzőkönyv foglaltatott, két részre hajtva, egyik felén az Interrogatorium, másik felén pedig a Responsorium áll. A kérdések a következők:

1. Vagyon e szövetség az ördöggel?
2. Mi formában?
3. Mikor tetted azon szövetséget ?
4. Meddig?
5. írás szerint vagy szóval vagyon szövetséged ?
6. Micsoda helyen?
7. Minémű szándékkal és alkalmatossággal?
8. Ki volt jelen azon szövetségben ?
9. Hol lett az a szövetség és minémű jeled vagyon onnét?

é. i. t. vagy 20-25 kérdés. Érdekes momentuma a vizsgálatnak a stigma keresés is, melyet a test legrejtettebb helyén keresnek s találnak. Ezekről maradt fenn egy jegyzék, melyről tudjuk hogy Kökénynének: a szemérem testén az jobb felől az partján, Paulus Kovács feje tetején, in vertice capitis, Szandáné In loco pudendo ex parte superiori stb.¹

A kegyetlen üldözéseknek híre Bécsbe is eljut, úgyhogy Károly király leiratot intéz Szeged város tanácsához, felszólítja haladéktalanul terjeszék fel a kir. Kancelláriához az elítélteknek periratait s a többi 28 fogságban levőnek ügye egyelőre maradjon függőben.¹ Később még erélyesebb eljárásra készíti a királyt az egyik panaszosnak Szubin Bedának kérvénye, melyben elmondja elfogatását, a kínzásokat s pártfogásért esedezik. Leírja, hogy egy újfajta kínzóeszközt találtak fel (noviter excogitatum tortúra! genus), egy falovat, melyből szegek állnak ki és erre ültetik a vádlót. (Sedis videlicet cuiuspiam cladis ligni duri epositae et persolum carnificem persvasae ac fieri curatae, in qua nonnulli suspecti pluribus etiam horis sedere sunt necessitati.)¹ Erre Károly király újból sürgeti az iratok felküldését és Szubán Beda panaszát is megküldi. A boszorkány üldözések folynak tovább, de már lanyhult erővel, utolsó szegedi per 1744-ben folyt le. Van Swieten orvos emlékiratot küld 1758-ban Mária Teréziához Logomén Magdolna elítélit boszorkánynak peréről. Nem tagadja a boszorkányok léte-

¹ CCVII. 4.

² CCVII. 40.

³ CCVII. 4.

zését, sőt elismeri a szentírás tekintélye alapján, de megítélésük felette nagy bölcsességet követel, már pedig jelen esetben a prudentesnek nevezett bírák sem óvatosságot, sem bölcsességet nem tanúsítottak.¹ Végre Mária Terézia a megyékhez intézett körrendeletében intézkedik az összes boszorkányperek megszüntetésére nézve. Utolsó per 1766-ban folyt le Bereg megyében. A boszorkányhit azonban még napjainkig él, különösen a falusi emberek lelkében és nem csoda, ha még napjainkban is találkozunk véle a napilapok törvényszéki rovataiban.

Körvonalaikban bemutattuk a boszorkányhit fejlődésének történetét. A többi kérdéseket csak érintettük, mintegy jelezve, mely problémák várnak még megoldást. Ezeken kívül főleg még két kérdés tárgyalandó le; tisztázni kell a protestantizmusnak a boszorkány hittel és üldözésekkel szembeni álláspontját és végül alapos elmetani (pszichológiai) keretek közt megfelelni arra a kérdésre, mely fejtegetéseink során ott izzott állandóan s mindig feltört, mi a boszorkányhit realitása a múltban s mi ma? Itt már átjutottunk a transcendens problémák mezejére, e kérdések elválaszthatatlanul összefüggnek a pothen kai poi, a primus motor és extrema causa, nagy emberi elmével talán soha sem megismerhető, de mindenkor kutatásra és gondolkodásra indukáló kérdésekkel. Ezzel Értekezésünk esetleges 11. részének útját ki is mértük, leraktuk az alapot melyre építeni fogunk.

Az eddigiekből is láttuk, hogy ezen akták mily becses anyagot nyújtanak a kultúrhistorikusnak a történelmi fejlődés megértéséhez. Régi vallásoknak átesett maradványai új életre kelnek az idegen talajban s az így elvetett mag nem hoz jó termést. Fáj a régi világok összecsapását szemlélni, fáj tudni, hogy minden kultúrának van dermesztő halála, nem másképp a mienkének is, melyet mily félve, gonddal és szenvedéssel telve hoztunk létre és izmosítottunk, mutatja a világtörténelem a nagy „vérfolyam.“ Hasztalan! az Ember, világunk paránya útját nem állhatja a vészesen vágató törvényszerűségek beteljesedésének. Panta rhei az élet fejlődik, a gép forog, tér és idő szabadon peregnek alá, ami egyszer feltűnt, soha többé vissza nem jó, de üszkös nyomai továbbra is ott égnek lelkünkben s ezen örökös, értékeket szülő, de értékeket kegyetlenül elrabló színjáték szorongó szemlélője csak rebegve ismételheti Heracleitos szavait: Quae sunt abire omnia et manere nihil.

¹ Komáromy CDXLIII.

FONTOSABB FELHASZNÁLT
FORRÁSMŰVEK.

- Bryce* A római szent birodalom. 1903. Budapest.
M. T. A. KK. völl.
- Corpus Juris* Hungarici (Milanodis)
- Erdélyi László* . . . Az Első Állami Egyenes Adó Elmélete.
Kolozsvár, 1912.
- Erdélyi László* . . . Magyar Művelődéstörténet 1—11. k.
- Goins* Institutiones. (Dr. Bródy kiad. Bpest 1897)
- Ipolyi* Magyar mitológia. Pest 1854.
- Keil* Róma törvényhozása. Bpest 1892.
- Khron* A finn, ugor népek pogány Istentisztelete.
Bpest. M. T. A. KK. 1908.
- Komáromy* A Magyarországi Boszorkányperek oklevél-
tára. Bpest, 1910.
- Leveleye* A tulajdon és kezdetleges alakjai. Bpest,
M. T. A. KK. osk. 1897.
- Müller* A kőhalmi perek (Archiv des Vereins für
Siebenbürgischen Landeskunde 1896).
- Lecfyy* A felvilágosodás történelme Európában.
Bpest, 1872.r
- O. *Sprenger és H. Just Malleus Maleficarum*. Köln, 1464.
- Marcoli* A Magyar Tört. Kútfoinek kézikönyve.
Bpest, 1901.
- Máriái* Középkor Története. (A műveltség könyv-
tára).
- Reizner* Szeged Története. IV. kiadás. Okmánytár.
Szeged, 1899—1900.
- Symonds* Renaissance Olaszországban. Ford. Pulszay
Károly. Bpest, 1881. M. T. A. KK. völl.
- Sóidén—Appé* . . . Geschichte der Hexenprocesse. Stuttgart,
1880.
- Tagányi* A Földközösség Története Magyarországon.
Gazdaságtört. Szemle 1894.
- Vass József*. . . . Hazai és Külföldi Iskolázás az Arpádkor-
szak alatt. Pest, 1862.
- Karácsonyi-Boroosky Váradi Regestrum*.
- Vécsey* A Római Jog Institúciói. Bpest, 1896.
- Závodszy* Sz. István, Sz. László és Kálmán korabeli
Törvények és Zsinatok Forrásai. Bpest, 1904.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	3
Bevezetés	7
1. Fejlődéstan.....	8
2. Első nyomok.....	14
3. Középkori perek	19
4. Domínium Mundi	27
5. A római jog receptiója	31
6. Újkori perek.....	55
7. A szegedi perek	61
Fontosabb felhasznált forrásművek.....	67